

В этой связи представляется целесообразным учитывать изложенную информацию при подготовке к выездам за рубеж прежде всего представителей научной и творческой интеллигенции для оказания аргументированного противодействия подрывным акциям противника.

Комитетом госбезопасности республики осуществляются мероприятия, направленные на разоблачение провокационного характера проводимой антисоветской кампании, доведение до зарубежной общественности и членов конгресса США информации, объективно освещающей причины продовольственных затруднений начала 30-х годов.

Сообщается в порядке информации.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА [ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
УКРАИНСКОЙ ССР]

Н. Голушко⁸

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 14 (1990 р.), спр. 5, арк. 164–166.
Оригінал. Машинопис на бланку.*

Даниленко В. Документы по истории борьбы КГБ УССР в 1980-е гг. против распространения правды о Голодоморе 1932–1933 гг. в Украине.

В статье и опубликованных документах акцентируется внимание на деятельности органов государственной безопасности УССР по противодействию распространению информации о Голодоморе 1932–1933 гг.

Ключевые слова: Голодомор, КГБ УССР, архивные документы, Компартия Украины.

Danylenko V. The struggle of Ukrainian KGB against the dissemination of the truth about the Great Famine of 1932–1933 in Ukraine during the 80th: the documents.

The article as well as published documents tells how the state security of Soviet Ukraine counteracted to the dissemination of the truth about the Great Famine of 1932–1933.

Key words: Great Famine, KGB of UkSSR, archival documents, Communist party of Ukraine.

⁸ На першому аркуші резолюція: «Озн[акомить] членов и канд[идатов] в члены ПБ. С проводимой КГБ работой согласен. М[ожет] б[ыть], будут доп[олнительные] предложения? В. Щербицкий. [0]5[0]5[19]88».

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

В'ячеслав Василенко*

Більшовицькі амністії початку 1920-х рр. як засіб боротьби проти повстанського руху

У статті автор досліджував ефективність амністування як засобу боротьби проти повстанського руху.

Ключові слова: амністія, повстанський рух, петлюрівщина, політичний бандитизм.

Внаслідок розгрому більшовиками в Криму армії адмірала П. Врангеля та перетину залишками Армії УНР встановленого на той час по р. Збруч українсько-польського кордону в Україні мала б запанувати радянська влада. Але на заваді її утвердженню став селянський повстанський рух за відновлення УНР. У радянських документах цей рух згадується як «петлюрівський політичний бандитизм».

З території Польщі в лютому–листопаді 1921 р. загальне антибільшовицьке повстання в Україні готували очолюваний генерал-хорунжим Ю. Тютюнником Партизансько-повстансь-

* Василенко В.М. — провідний науковий співробітник ГДА СБ України.

кий штаб при Головній команді військ УНР (ППШ), а з території Румунії в травні–листопаді — штаб Південної групи військ Армії УНР під керівництвом генерал-хорунжого А. Гулого-Гуленка. В Україні у березні–червні 1921 р. діяв Центральний український повстанський комітет (Цупком), визнаний урядом С. Петлюри і штабом Ю. Тютюнника вищим військовим і цивільним органом національної влади та безпосереднім провідником ідей і виконавцем завдань ППШ. Національно-визвольним повстанським рухом було охоплено майже все Правобережжя й частина Лівобережжя. На півдні та сході України антибільшовицьку збройну боротьбу наприкінці 1920 р. поновила махновська Революційна повстанська армія України, яку ППШ розглядав як союзника.

Це спонукало партійно-державне керівництво УСРР розглядати проблему організації протидії українському повстанству як одну з першочергових. У Харкові 17–22 листопада 1920 р. заходи протидії обговорювалися делегатами V конференції КП(б)У, 25 лютого — 3 березня 1921 р. — делегатами V Всеукраїнського з'їзду Рад, 2–4 травня 1921 р. — учасниками I Всеукраїнської наради КП(б)У.

РНК УСРР та командуючий збройними силами України й Криму М. Фрунзе 28 грудня 1920 р. ухвалили постанову про поділ України на військові округи для боротьби з «бандитизмом». У 1921 р. радянська держава об'єднала сили регулярної армії, спеціальних військ, надзвичайних органів, міліції, державного й партійного апарату в єдину систему так званих воєнних або постійних нарад у боротьбі з бандитизмом при РНК УСРР. Водночас, при ВУНК було організовано відділ боротьби з бандитизмом — «гнучкий апарат, який зосередив у собі всю роботу щодо внутрішнього розкладу бандитизму й поширення широкої агентурно-інформаційної мережі розвідки»¹.

Для придушення народного опору застосовувалися репресивно-каральні заходи: заручництво, запровадження військового стану, масові обшуки, арешти, конфіскація майна, заслання, ув'язнення в тюрмах і концтаборах, розстріли.

В умовах підтримки повстанського руху широкими верствами населення України, окрім мешканців великих міст, дієвим альтернативним засобом боротьби з ним стали неодноразово проголошені більшовиками амністії.

У радянській історіографії в контексті боротьби органів держбезпеки УСРР проти «петлюрівського та махновського бандитизму» й «куркульської контрреволюції» висвітлювалися результати застосування ВУЦВК спеціальних амністій повстанцям і політемігрантам — військовослужбовцям ворожих армій. Про це згадували П. Белий, П. Дишлевий, В. Волковинський, Д. Голінков, А. Залевський, Б. Козельський, О. Кучер, І. Премислер, Ю. Римаренко, І. Трифонов² та ін. Наведена на той час дослідниками статистика застосування амністій у порівнянні виглядає розрізною і суперечливою, що обумовлено недоступністю значної кількості архівних документів. Так, А. Залевський підрахував, що внаслідок оголошення V з'їздом Рад України амністії учасникам повстанської боротьби вже протягом першого місяця до радянських органів влади прийшли з повинною 27 отаманів і 3794 повстанці. У липні 1921 р. амністією

² Белий П., Дишлевый П. Единство действий в защиту завоеванной революции: боевое содружество трудящихся Украины и России в борьбе против кулацкой вооружённой контрреволюции (конец 1920 — 1922 гг.). — К., 1988; Волковинский В. Из истории боевой деятельности М. В. Фрунзе по ликвидации политического бандитизма на Украине // История СССР. — 1982. — № 2; Голиков Д. Крушение антисоветского подполья в СССР. — М., 1986. — Кн. 2; Залевський А. Розгром куркульсько-націоналістичного бандитизму на Україні (1921–1922 рр.) // Укр. істор. журн. — 1959. — № 4. — С. 90–98; Козельський Б. Шлях зрадництва і авантюри. (Петлюрівське повстанство). — Х, 1927; Кучер О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921–1923 рр. — Х, 1971; Лихолат А. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922 гг.). — М., 1954; Премислер И. Разгром бандитизма на Украине (1921) // Военно-исторический журнал. — 1940. — № 9. — С. 34–44; Римаренко Ю. З історії боротьби трудового селянства України проти куркульського бандитизму (1921–1922 рр.) // Укр. істор. журн. — 1965. — № 12. — С. 111–114; Трифонов И. Классы и классовая борьба в СССР в начале нэпа (1921–1923 гг.). Ч. 1. Борьба с вооруженной кулацкой контрреволюцией. — Л. — 1964.

¹ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 254, арк. 63; спр. 437, арк. 18.

скористалися ще 19 отаманів та 647 повстанців, у вересні — 14 отаманів і 226 повстанців, у жовтні — 38 отаманів та 348 повстанців³. О. Кучер інформував про амністію до 1 червня 1921 р. 1110 повстанців та 48 отаманів, серед яких Мордалевич, Солтис, Шпилевий і Громов⁴. І. Премислер зазначав, що в червні–грудні 1921 р. добровільно здалися 903 повстанці, захоплено в полон — 1084 і знищено — 1281⁵.

Звести докупи підрахунки трьох зазначених авторів неможливо хоча б тому, що 3794 амністованих упродовж першого місяця повстанців від А. Залевського ніяк не вписуються в загальну кількість 1110 амністованих повстанців станом на 1 червня 1921 р. від О. Кучера. Якщо ж підрахувати повстанців, амністованих за версією А. Залевського в липні, вересні та жовтні, то їхня кількість — 1221 особа — також помітно перевищить 903 — загальну кількість повстанців, які добровільно склали зброю протягом червня–грудня 1921 р. за підрахунками І. Премислера.

Водночас, невдало підібрані приклади Мордалевича та Солтиса не сприяють довірі до загальної цифри від О. Кучера — 48 амністованих отаманів станом на 1 червня. Ю. Мордалевич склав зброю трохи пізніше — 15 червня, а Солтис на початку квітня був звільнений з-під арешту повстанцями С. Заболотного під час захоплення м. Ольгопіль і продовжував збройну боротьбу до кінця 1921 р.

Простежити історію проголошення більшовицьких амністій дозволяє радянська юридична література, зокрема науково-документальне видання «Амнистия и помилование в СССР»⁶.

Спираючись на архівні джерела й радянську історіографію, про більшовицькі амністії інформують також сучасні українські дослідники, зокрема В. Верстюк, А. Зінченко, Л. Петров, П. Іса-

³ Залевський А. Д. Розгром куркульсько-націоналістичного бандитизму на Україні... – С. 90–98.

⁴ Кучер О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921–1923 рр. – С. 87.

⁵ Премислер И. Разгром бандитизма на Украине (1921). – С. 44.

⁶ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – М., 1959 г. – 364 с.

ков, Д. Красносілецький, Т. Плазова, Д. Архірейський, В. Ченцов, О. Ганжа, І. Срібняк, П. Стегній, Я. Файзулін, Ю. Федоровський, Є. Філоненко, П. Яковлева⁷. Безпосередні теми їхніх дисертаційних досліджень і наукових інтересів пов'язані з подіями та учасниками української революції 1917–1921 рр., а також національно-визвольного й анархістського повстанського рухів початку 1920-х рр.

Про тактичне застосування в 1921–1922 рр. більшовиками в боротьбі з українськими повстанцями амністій поверхово згадується в працях А. Валійського, О. Вишневецького, Б. Задояно-

⁷ Верстюк В. Махновщина — селянський повстанський рух в Україні в роки громадянської війни (1918–1921): дис... доктора істор. наук. – К, 1992; Ісаков П. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): дис... канд. істор. наук. – К, 2001; Красносілецький Д. Антибільшовицький рух селян в Правобережній частині УСРР у 1920–1924 рр.: дис... канд. істор. наук. – Кам'янець-Подільський, 2007; Плазова Т. Український Партизансько-Повстанський Штаб та його участь в організації антибільшовицької боротьби в Україні (1920–1921 рр.): дис... канд. істор. наук. – Львів, 2005; Стегній П. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху): дис... канд. істор. наук. – Кременчук, 2000; Файзулін Я. Другий зимовий похід в контексті української національно-визвольної боротьби 1917–1921 років: дис... канд. істор. наук. – К., 2008; Федоровський Ю. Повстанський рух в Донбасі та Махно: дис... канд. істор. наук. – Донецьк, 2000; Ченцов В., Архірейський Д. Упокорення селян // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 264–266; Архірейський Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1999. – № 1/2. – С. 87–127; Ганжа О. Селянський рух на Україні при переході до непу: бандитизм чи повстанство? // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 1992. – Вип. 2. – С. 30–35; Зінченко А., Петров Л. Селянство Поділля в повстанському русі 1919–1926 рр. // Сучасність. – 1997. – № 12. – С. 80–85; Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена. Інтернаціональна Армія УНР у торах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.). – К., 1997. – 187 с.; Філоненко Є. Волинські повстанці в кривавих днях 1920–1924 рр. // За державність. – 1998. – № 8. – С. 215–225; Яковлева П. Діяльність Постійної наради при РНК УСРР по боротьбі з бандитизмом 1921–1923 рр. // Укр. істор. журн. – 1991. – № 8. – С. 42–53.

го, Ю. Кульчицького⁸ та інших істориків з української діаспори. Їхнім головним недоліком була відірваність від джерельної бази.

Доходимо висновку, що в українській радянській, зарубіжній і сучасній історіографії всебічного дослідження питання про більшовицькі амністії як засіб боротьби з повстанським рухом за відновлення УНР до цього часу не проводилося. Цю проблему дослідники розглядали опосередковано, у контексті висвітлення аспектів антибільшовицького повстанського руху в Україні й боротьби з ним органів держбезпеки УСРР.

У даній статті, спираючись, зокрема, на маловідомі документи Галузевого державного архіву СБ України, відстежимо історію проголошення в УСРР амністій, під які підпадали, у тому числі, українські повстанці, визначимо суть, мету й наслідки амністій, прослідкуємо за особливостями їхнього застосування на місцях і за долею амністованих.

«Амністія» (юрид. термін, від грецького «*amnestia*» — забуття, прощення) — це пом'якшення покарання або звільнення від покарання, проголошене актом верховної влади. Амністія поширюється на необмежену кількість не визначених індивідуально осіб, котрі підпадають під перераховані ознаки. Амністія не ставить під сумнів законність та обґрунтування судового вироку, а лише пом'якшує долю осіб, які скоїли злочин. Правовими наслідками цього акту можуть бути звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, пом'якшення покарання, зокрема, скорочення його строку, звільнення від додаткового покарання, зняття судимості.

Першу більшовицьку амністію було проголошено в 1918 р. IV з'їздом Рад РСФРР. В умовах громадянської війни й соціальної напруги в суспільстві партійно-радянські органи влади ух-

⁸ *Валійський А.* Повстанчий рух на Україні в роках 1917–1922 // Вісті Комбатанта. – 1961. – № 4. – С. 12–17; *Вишневецький О.* Повстанський рух і отаманія. – Детройт, 1973; *Задоляний Б.* Хроніка української визвольної боротьби доби 1917–1921 років. – Нью-Йорк: Тризуб, 1965; *Кульчицький Ю.* Шаблі з плугів. Український повстанський рух у визвольних змаганнях. – Львів, 2000.

валили не один десяток як загальних, так і спеціальних амністій. Перші проголошувалися на відзначення чергових річниць Жовтневої революції, першотравневих свят та утворення СРСР; другі поширювалися на військовослужбовців ворожих армій, учасників антибільшовицького повстанського руху, червоноармійців, селян та жінок.

Регулярним оголошенням амністії із застосуванням їх до широких верств населення більшовики прагнули підкреслити гуманність і великодушність «робітничо-селянської» влади. Але за амністіями важко не помітити надзвичайну жорстокість більшовицького правосуддя, коли за ґрати, а то й під розстріл потрапляли за ухилення від мобілізації до Червоної Армії, невиплату продрозкладки або перебування в родинних стосунках із повстанцями та військовослужбовцями ворожих армій. Переповнені в'язниці й концтабори не витримували постійно зростаючого навантаження, внаслідок чого змушені були самовіддано працювати комісії з «розвантаження місць ув'язнення». За їх постановами засуджені за незначні провини підлягали достроковому звільненню. Окрім того, ВУЦВК доводилося розглядати численні клопотання засуджених про помилування.

Акти амністії, що готувалися в Москві, дублювалися радянськими урядами на території колишньої Російської імперії з урахуванням місцевих особливостей. Першим таким актом в УСРР стала проголошена 22 травня 1920 р. постанова IV Всеукраїнського з'їзду Рад «Про амністію різним категоріям злочинців». За цією амністією підлягали достроковому звільненню всі ув'язнені, окрім засуджених за участь в антирадянських виступах та скоєння корисливих злочинів, а також тих, чиє звільнення могло зашкодити «інтересам республіки». Ухвалено також скоротити до п'яти років строк позбавлення волі тим, у кого він був тривалішим; звільнити заручників, утримування яких не викликано винятковою необхідністю; звільнити від покарання й повторно мобілізувати до Червоної Армії дезертирів тощо⁹.

Перша в УСРР амністія майже не стосувалася репресованих учасників антибільшовицької політичної та збройної опозиції.

⁹ *Ромашкин П.* Амнистия и помилование в СССР. – С. 137–138.

Їх, у переважній більшості, в умовах військового часу не позбавляли волі на довгий строк, а розстрілювали як активних «контрреволюціонерів». У наступних «актах прощення» Всеукраїнського ЦВК про повстанців згадувалося постійно. У відповідь на продрозкладку й червоний терор повставало ледве не кожне українське село.

7 листопада 1920 р. ВУЦВК видав постанову «Про амністію до третьої річниці Жовтневої революції», згідно з якою звільненню від відповідальності й покарання підлягали «ті, чиї злочини перед робітничим класом Радянської України не носять особливо тяжкого характеру». Йшлося про тих, хто за незначні провини перебував під слідством або відбував покарання строком не більше п'яти років позбавлення волі, а також про «незлісних» дезертирів. Під часткову амністію спільно зі «злісними» дезертирами потрапили кримінальні злочинці, провиня яких не обтяжувалася «контрреволюційною чи бандитською метою». Ув'язнених у концтабори до кінця громадянської війни й попередньо амністованих ця амністія не стосувалася¹⁰.

Водночас, у ст. 4 зазначеної постанови вперше було згадано про можливість виняткового персонального застосування амністії до винних у «бандитизмі» вихідців із пролетаріату або незаможного селянства, котрих залучено до злочинної діяльності через їхню недостатню свідомість та легковажність. У ст. 8 інструкції НКЮ УСРР «Про застосування амністії, проголошеної до третьої річниці Жовтневої революції» міститься роз'яснення до ст. 4 відповідної постанови. Наголошувалося на необхідності при прийнятті остаточного рішення додатково встановити й інші обставини: характер участі в бандитській діяльності (випадковий чи професійний), ступінь каяття (щире чи вдаване) тощо¹¹. Таким чином, складена слідчими за всіма перерахованими й додатковими суб'єктивними чинниками оцінка провини повстанця визначала його долю з ледве помітною межею між звільненням, п'ятирічним позбавленням волі й розстрілом.

¹⁰ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 138–140.

¹¹ Там само. – С. 139, 309.

Наприкінці 1920 р., з настанням зимових холодів, більшість селян залишили партизанські загони за власною ініціативою чи то були розпущені по домівках до весни за вказівкою своїх отаманів. В цей час проходили численні чекістсько-військові операції з виявлення серед селян «бандитів». Крім того, місцева влада, повітові НК й дислоковані в УСРР військові частини активно пропонували повстанцям власну амністію за добровільне складання зброї і явку на реєстрацію. Частина повстанців відгукнулася на таку пропозицію.

З настанням весни 1921 р., 12 березня Головний отаман військ УНР С. Петлюра і начальник ППШ Ю. Тютюнник підписали наказ № 1 «По повстанських військах Української Народної Республіки» із закликом до українського народу зосереджено готуватися «до останнього рішучого бою» та очікувати «наказ про повстання, де буде сказано, що і кому треба робити»¹².

На весняний спалах в Україні антибільшовицького повстанського руху очікували й делегати V Всеукраїнського з'їзду Рад, аналізуючи звіт Цупнадзвичкому за 1920 р. у частині боротьби чекістів з «політбандитизмом»:

«[...] Куркульські елементи, які підтримуються завдяки близькості фронту, широко організовували бандитський рух, який розфарбований на Правобережжі в жовто-блакитний колір петлюрівщини, на Лівобережжі — в чорний колір анархо-махновщини. Боротьба с бандитизмом представляла собою найбільш важке завдання, яке стояло перед радянським апаратом. Наведений нижче фактичний матеріал показує, яку участь у цій боротьбі приймала НК, в боротьбі ще до цих пір не завершеної, яка вимагає напруження всіх сил й енергії»¹³.

Незадовго до підписання наказу № 1 про підготовку повстання, 5 березня, ніби на упередження, у «Вістях ВУЦВК» було опубліковано постанову V Всеукраїнського з'їзду Рад «Про амністію»¹⁴. Нова амністія стосувалася, насамперед, учасників

¹² ГДА СБ України, спр. 74760-ФП, т. 10, арк. 6, 6 зв.; Коваль Р. Рейд у вічність. Збірка документів ДА СБ України. – К.: Діокор, 2001. – С. 4.

¹³ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 253, арк. 13.

¹⁴ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 140–142.

антибільшовицького повстанського руху, була широко анонсована офіційною радянською пропагандою і внесла значне сум'яття в повстанські лави. Важливість і своєчасність її проголошення для подальшої боротьби з повстанцями підкреслено, зокрема, у звіті про діяльність ВУНК у 1921 р.:

«Оприлюднена на цей час амністія 5-го з'їзду Рад внесла розклад у середовище бандитських отаманів і, поряд із проведенням амністії, органами по боротьбі з бандитизмом при активній підтримці військових частин і комнезамів проводилася безжална ліквідація діючих отаманів»¹⁵.

Особливо спокусливий вигляд мала ст. 1 спеціальної постанови:

«Звинувачених у бандитизмі, якщо вони добровільно з'являться в розпорядження місцевої влади не пізніше 15 квітня цього року, здадуть всю наявну зброю і зобов'язуються не приймати участі у збройних виступах проти радянської влади, — від відповідальності звільнити»¹⁶.

Повну амністію обіцяно також емігрантам часів громадянської війни в разі їхнього повернення до УСРР і добровільної явки в розпорядження радянської влади; всім, кому за незначні проступки і злочини накладено або передбачено стягнення (штрафи, конфіскації, заслання тощо); позбавленим волі на строк не більше п'яти років, окрім винних у «контрреволюції, державній зраді, шпигунстві, посадових злочинах, спекуляції, здійснених із корисливою метою вбивствах, розбої, грабунках, ґвалтуваннях, складанні фальшивих документів і в підробці».

Строк покарання особам, обвинуваченим у перерахованих вище злочинах і засудженим до позбавлення волі на строк не більше п'яти років, скорочено на третину, а всім засудженим до позбавлення волі на строк понад п'ять років — замінено на п'ять років. До аналогічного строку могла бути пом'якшена і вища міра покарання, але тільки у разі щирого каяття обвинувачених у «злочинах перед робітничо-селянською владою». Амністія поширювалася на всіх попередньо амністованих, як-

що її умови для них були «більш пільгові» за умови попередніх амністій. Водночас, «куркулів», ув'язнених до концентраційних таборів з ініціативи комітетів незаможних селян, амністія стосувалася лише у разі наявності відповідних постанов комнезамів.

Загальний нагляд за застосуванням амністії покладалася на Народний комісаріат юстиції, якому було доручено розробити і видати докладну інструкцію «в розвиток положень» нової амністії¹⁷. Вже 10 березня 1921 р. було підготовлено інструкцію про застосування постанови V Всеукраїнського з'їзду Рад «Про амністію»¹⁸. Її докладні роз'яснення не позбавили основний документ суперечливості. Так, п. 4 інструкції вимагав у сумнівних випадках при застосуванні пільг тлумачити постанову амністії на користь винних, але вже наступний п. 5 у разі сумнівів при встановленні щирості каяття вказує на необхідність залишати останнє вирішальне слово за комнезамами, комуністичними осередками та іншими пролетарськими організаціями. Поширена на той час практика притягнення до кримінальної відповідальності за обвинуваченням попередньо амністованих повстанців у свідомому скоєнні злочинів і нещирому каятті свідчить про очевидну пріоритетність п. 5. Роз'яснення п. 9 інструкції про необхідність звільнення від відповідальності винних у бандитизмі, які припинили злочинну діяльність внаслідок щирого каяття й повернулися до мирної праці до видання амністії, також часто нівелювалося через те, що «бандитам» було нелегко довести саме щирість свого каяття.

Відчувши високу ефективність нової амністії як альтернативного засобу боротьби з повстанським рухом, 13 квітня 1921 р. ВУЦВК ухвалив постанову про подовження терміну «явки бандитів» у розпорядження місцевої влади до 15 травня включно. Губернські й повітові виконкоми повинні були якнайширше сповістити місцеве населення про подовження дії амністії. Увага акцентувалася на тому, що за «явку бандитів» з повинною у подовжений постановою термін радянська влада

¹⁵ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 437, арк. 19.

¹⁶ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. — С. 140.

¹⁷ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. — С. 142.

¹⁸ Там само. — С. 311–315.

їх помилує й відновить у всіх правах, зокрема у праві на земельний наділ¹⁹.

Дію спеціальної амністії більшовики подовжували й надалі. Влітку–восени 1921 р. в неї повірили не один десяток отаманів і не одна сотня повстанців. Цитуємо витяги зі зведення розвідувального управління штабу командувача збройних сил в Україні й Криму від 15 липня 1921 р.:

«За час із 15 травня по 15 липня на території Правобережної України спостерігається сильний спад бандитського руху. [...] Коли у квітні цього року банди петлюрівської орієнтації мали чисельність 400–600 осіб, у даний час окремі банди не перевищують 150 бійців. [...] Необхідно взяти до уваги, що невідступним переслідуванням наших частин банди або знищуються зовсім, або розпилюються на дрібні групи і, ховаючись у лісі, тим самим змушені здаватися не тільки окремими частинами, але й повністю, разом зі своїми ватажками. Майже щоденно надходять зведення про здачу видних ватажків, які відзначалися активністю, енергією, бойовим досвідом і широкою популярністю серед повстанських мас. Перехід цих досвідчених діячів повстанського руху на сторону радвлади повинен особливо сильно відбитися на роботі повстанських комітетів, так як останні, готуючи населення антирадянською агітацією, разом з тим повинні підшукувати і керівників, які б змогли своїми знаннями, досвідом і енергією провести й підтримати повстання на більш-менш тривалий час»²⁰.

У зведенні наведено приклади добровільної явки з повинною отаманів Мордалевича, Богатиренка, Верхоповського, Курченка (Кириченка), Гурмана і Цветковського в Київській губернії; отаманів Лисиці і Грозного на Волині, отамана Пушкаря на Поділлі²¹.

У звіті «Про діяльність ВУЧК в 1921 році», попри визнання фактів повернення у серпні–вересні частини амністованих пов-

станців на шлях збройної антибільшовицької боротьби, підкреслено високу ефективність амністії як дієвого альтернативного засобу боротьби з «політбандитизмом»:

«[...] Амністія широкою хвилею прокотилася по Україні, і на милість радвлади явилось понад 10 000 селян»²².

За загальними підрахунками ВУНК, упродовж року боротьбу припинили 444 отамани, з яких 182 вбиті, 9 розстріляні, 84 заарештовані і 169 погодились на амністію. Із зафіксованих органами 29 612 ліквідованих рядових повстанців 9 444 враховано вбитими, 510 — розстріляними, 10 305 — заарештованими і 9 357 — такими, що погодились на амністію. Знищено було 52 великі й середні повстанські формування²³. Статистика лягла в основу звіту Раднаркому УСРР VI Всеукраїнському з'їзду Рад і надала підстави стверджувати, що у справі ліквідації «бандитизму» за 1921 р. зроблено набагато більше, ніж за всі попередні роки²⁴.

Радянські історики, зокрема Д. Голінков, на численних прикладах прагнули довести абсолютну щирість та великодушність влади стосовно тих, хто на її заклик добровільно склав зброю і, водночас, відверту невдячність значної частини амністованих «бандитів»²⁵. У звіті про діяльність ВУНК за 1921 р. ця невдячність пояснювалася організацією закордонними повстанськими центрами агітації про підступність більшовицької амністії:

«Повстанські штаби Петлюри і Савінкова, які керують бандитським рухом із-за кордону, до серпня отямалися від збентеження, викликаного амністією, і через отаманів, які продовжували діяти на території України, намагаються всіма силами зірвати амністію, що їм частково вдається в окремих районах, наприклад, в Катеринославській, Кременчуцькій, Волинській і Подільській губерніях, де під впливом поширення контрреволюційними організаціями завідомо брехливих легенд про не-

¹⁹ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 69270-ФП, арк. 104; *Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В.* Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К., 1995. – С. 345.

²⁰ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 425, арк. 3.

²¹ Там само, арк. 4, 5.

²² ГДА СБ України, ф. 13, спр. 437, арк. 20.

²³ Там само, арк. 23–24.

²⁴ *Турченко Г.* Південна Україна на зламі епох (1914–1922 рр.). – С. 290.

²⁵ *Голінков Д.* Крушение антисоветского подполья в СССР. Кн. 2. 4-е изд. – М.: Политиздат, 1986. – 397 с.

спроможність амністії спостерігалися випадки зворотного переходу амністованих у банди: отамани Мирний, Чорний Ворон, Лисиця, Аброцевич і деяка частина рядових»²⁶.

«Чекістське» пояснення повернення амністованих на шлях збройної боротьби з радянською владою є частково справедливим. Але незаперечним є і те, що пересічний селянин природно не схильний воювати за ідею до нестями й самопожертви. Коли йому продрозкладкою, «комуною» і мобілізацією створили нестерпні умови існування, він масово повстав проти влади. Коли в березні 1921 р. йому запропонували спеціальну амністію та пообіцяли продродаток замість продрозкладки, він був готовий повернутися до плуга.

Однак більшовицька влада змушувала колишнього повстанця чи військовослужбовця ворожої армії спокутувати скоєні ним «злочини проти робітничого й селянського трудового люду». Замість повернення до мирної праці на селянина чекали обмеження в правах і свободах, перебування під постійним наглядом, обов'язкова співпраця з місцевою владою і НК у справі остаточної ліквідації «бандитизму» або ж чергова мобілізація до лав Червоної Армії. Не кожен був готовий доносити на свого бойового побратима та вирушати червоноармійцем у віддалені куточки Росії. Очевидна неможливість повернення до нормального трудового життя провокувала амністованих переховуватися, а найбільш відчайдушних — повертатися до повстанської боротьби, що давало владі підстави карати їх як «зрадників трудового селянина й робітника».

Простежимо за долями окремих отаманів і повстанців за слідчими справами, проваджуваними органами ВУНК на території України в 1921 р. після проголошення більшовиками спеціальної амністії V Всеукраїнського з'їзду Рад.

Показовим прикладом «оперативності» реалізації положень спеціальної амністії стали матеріали слідчої справи на Єфрема Марухну — мешканця с. Олександрівка Павлоградського повіту Катеринославської губернії. У жовтні 1920 р. до його батьківської оселі завітали повстанці отамана Брови. Достат-

²⁶ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 437, арк. 20.

ньої провізії і спорядження для них господар не мав, то ж мусив віддати у повстанці 18-річного сина. Під страхом обіцяних репресій щодо сім'ї Є. Марухна потрапив до загону отамана Брови й рейдував з повстанцями упродовж трьох місяців селами від Кривого Рогу до Луганська. Тікати додому відразу хлопець побоявся, а з-під Луганська за сприятливої нагоди втік. На зворотному шляху 24 січня 1921 р. його заарештували червоноармійці 4-го полку Другої туркестанської кавалерійської дивізії і спрямували як перебіжчика з «банди» Брови до особливого відділу Харківського військового округу²⁷.

В обвинувальному висновку слідчий виклав розуміння ситуації, підкреслив усі пом'якшувальні обставини, але вимагав застосування покарання відповідно до вимог «червоного терору». 12 березня 1921 р., рівно за тиждень після проголошення повстанцям амністії, надзвичайна революційна трійка при особливому відділенні № 2 особливого відділу Харківського військового округу засудила до розстрілу «активного бандита» Єфрема Марухну, «керуючись червоним терором і революційною правосвідомістю»²⁸.

28 грудня 1920 р. у полон до червоноармійців 519-го полку потрапив Іпатій Царенко — повстанець отамана Ярого. В обвинувальному висновку від 3 квітня 1921 р. уповноважений особливого відділу КВО Земмель запропонував засудити І. Царенка до розстрілу, заміненого на п'ять років концтабору. Підставами для пом'якшення вироку, на думку слідчого, була давність скоєння злочинів й опублікування 8 березня 1921 р. амністії V Всеукраїнського з'їзду Рад. Постанова про засудження у слідчій справі відсутня. Хоча І. Царенко склав зброю не добровільно, а був захоплений у полон, імовірність застосування щодо нього амністії була високою. Адже у розпорядження революційної трійки при особливому відділі КВО для винесення вироку справу було передано після погодження 7 квітня обвинувального висновку з начальником ОВ КВО²⁹.

²⁷ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 437, спр. 3893.

²⁸ Там само, арк. 7, 8.

²⁹ Там само, спр. 4294.

А ось інший приклад. Наприкінці лютого 1921 р. під арешт були взяті Михайло Горбатенко й Федір Усатін — селяни Уманського повіту, яких під час повстання в жовтні 1920 р. мобілізував отаман Дерещук, і вони нетривалий час перебували в його загоні. За постановою особливого відділу КВО від 7 квітня 1921 р. їх засуджено, відповідно, до трьох і двох років концтабору з урахуванням амністії³⁰.

На початку грудня 1920 р., у проголошений трійкою Балтської повітової НК «тиждень добровільної явки бандитів», на реєстрацію з'явився Василь Сакалюк — 20-річний повстанець, котрий упродовж року побував у загонах отаманів Заболотного та Кошового. Після реєстрації його звільнено від переслідування й зараховано діловодом на службу до Савранського волревкому, але вже 30 грудня заарештовано секретним підвідділом Балтської повітової НК. У підготовленому 25 січня 1921 р. обвинувальному висновку обґрунтовувалася необхідність застосування до нещодавно амністованого повстанця вищої міри покарання — розстрілу:

«Гр. Сакалюк за професією вчитель — людина, яка повинна вказати темному народу істинний і правильний шлях і яка не може бути обманута агітацією бандитів»³¹.

Смертний вирок потрапив на затвердження до Одеської губНК, і помічник уповноваженого політвідділення Айзенберг із ним погодився. Ось його аргументи:

«Народні вчителі зіграли саму ганебну й рокову роль у петлюрівсько-бандитському русі. Вони на командних посадах, вони керують штабами, відділами агітації і пропаганди. До них не відносити Сакалюка немає ніяких підстав. Далі відомо, що великодушність, виявлена амністією V Всеукраїнського з'їзду, не подіяла на бандитів. В останні дні навіть оголошений наказ бандитів Балтського повіту про мобілізацію. Йде знову закупівля коней і навчання в строю, а чорні села й волості знову проявляють свої антирадянські й бандитські настрої»³².

³⁰ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 5294.

³¹ Там само, ф. 5, спр. 4106, арк. 28.

³² Там само, арк. 13–14 зв.

Судження чекіста про роль народних вчителів у «петлюрівському» повстанському русі небезпідставні. Пригадаймо хоча б керівника Листопадового рейду Бессарабської групи військ Повстанської Армії УНР полковника Йосипа Пшоника, командира кінної сотні Волинської групи Семена Харченка-Хмару і багатьох інших українських патріотів, що вийшли саме із вчительського середовища. Більшовики карали їх нещадно.

У випадку з В. Сакалюком сталося диво. За постановою колегії Одеської губНК від 15 квітня 1921 р. його засуджено до розстрілу умовно через добровільну явку. Вирок належало оголосити публічно в тюрмі в обмін на підписку про каяття в усіх минулих злочинах. Політвідділенню Одеської губНК було доручено надрукувати зазначені вирок і каяття та разом з «особливою відозвою» розклеїти з пропагандистською метою у всіх повітах³³.

Андрій і Прокіп Безуглі були амністовані 1 січня 1921 р. у м. Кременчук спільно з їхнім отаманом Кікотем. Після амністії обидва були відряджені до «2-го батальйону», звідки за кілька днів самовільно, нібито через хворобу, повернулися додому. 17 травня 1921 р. їх заарештували. В обвинувальному висновку за їхньою слідчою справою помічник уповноваженого 3-ї групи Крилов, попри власні категоричні висновки, суворого покарання не вимагав:

«По всему видно, что эти люди не оценили того громадного снисхождения, какое применила к ним сов. власть, когда их амнистировала. Принимая во внимание вышеизложенное, предлагаю заключить граждан Безуглых Прокофия и Андрея, как нераскаявшихся бандитов и дезертиров, в концлагерь на один год»³⁴.

Іншої думки щодо остаточного вироку «злочинцям» була колегія Кременчуцької губНК, за постановою якої від 30 травня 1921 р. їх засуджено до розстрілу із застереженням про необхідність виконання вироку упродовж 24 годин.

Лиху долю Прокопа та Андрія Безуглих розділив Яків Якуненко. Маючи дружину і трьох дітей, він ухилився від мобілі-

³³ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4106, арк. 12.

³⁴ Там само, спр. 4059, арк. 13, 15.

зації до лав Червоної Армії. Перебував у сільській самоохороні, а згодом — кілька днів у загоні отамана Овдієнка. У квітні 1921 р. спільно з отаманом та іншими повстанцями Я. Якуненко потрапив під амністію, після чого двічі самовільно залишав військові частини, до яких був прикріплений. 20 травня 1921 р. Я. Якуненка було заарештовано³⁵.

В обвинувальному висновку за слідчою справою помічник уповноваженого 3-ї групи Семенов, як і його колега Крилов, словом карав, але крові не вимагав:

«Беручи до уваги, що Якуненко не може жити на волі і служити в Червоній Армії, коли його призивають; що він був помилуваний і два рази втік з Червоної Армії, я вважав би за потрібне Якуненка Якова Михайловича ув'язнити до концтабору строком на два роки»³⁶.

Однак колегія Кременчуцької губНК винесла максимально суворий вирок невинуватому дезертиру. Так виглядає її постановова від 6 червня 1921 р.:

«Через доведеність складу злочину, як амністованого двічі і не каючого, застосувати вищу міру покарання — розстріл. Вирок виконати протягом 24 годин»³⁷.

Перехід на бік радянської влади командувача Північної групи військ УНР отамана Юліана Мордалевича спричинив важкі наслідки для всієї української повстанської справи. Чекисти встановили з ним зв'язок 12 червня 1921 р. за посередництвом командувача 132-ї бригади Червоної Армії Зомберга. Після переговорів отаман надіслав листа, в якому переконливо мотивував власне бажання пристати до радянської влади. На добровільне складання зброї він погодився за умови отримання гарантій недоторканості й відмови від подальшого переслідування. Окружна нарада й революційна рада КВО вирішили погодитися на запропоновані умови. Ю. Мордалевичу було надіслано офіційну постанову про особисту амністію, після отримання якої той 15 червня 1921 р. з'явився до комбрига Зомберга й

³⁵ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 3929.

³⁶ Там само, арк. 7, 7 зв.

³⁷ Там само, арк. 8.

разом із ним надвечір наступного дня прибув до Києва. 17 червня, з метою широкої зачистки району діяльності Ю. Мордалевича, революційною радою КВО оголошено 10-денний строк добровільної явки «бандитів». Оперативними співробітниками особливого відділу КВО спільно з амністованим отаманом від його імені було складено відозву й написано низку листів, зокрема до отаманів Орлика та Струка, із закликом негайно перейти на бік радянської влади³⁸. На переговори з ними вирушив голова Київської губНК Я. Лівшиць, однак схилити обох до припинення боротьби чекистам не вдалося.

17 червня начальник СОУ ВУНК Юхим Євдокимов шифро-телеграмою інформував голову ВНК Фелікса Дзержинського й начальника СОУ ВНК В'ячеслава Менжинського про обставини переходу на бік радянської влади отамана Ю. Мордалевича і про пов'язані з цим нові перспективи в боротьбі з українським повстанством³⁹.

Зрада національно-визвольних інтересів провідним повстанським отаманом призвела до розкриття підпільної мережі та проведення масових репресій. Ю. Тютюнник вказав на це як на одну з причин для перенесення часу загального антибільшовицького повстання⁴⁰. Після п'яти з половиною місяців легального проживання в УСРР Ю. Мордалевич виїхав на навчання до Праги, а в 1926–1927 рр. прагнув повернутися додому, але не отримав на це дозволу від заступника голови ОДПУ СРСР Генріха Ягоди⁴¹.

У лютому–червні 1921 р. в Білозерській волості Мелітопольського повіту діяла «Підпільна організація повстанських куренів», очолювана петлюрівськими емісарами Петром Кимлачем і Павлом Семеньком. Під час ліквідації організації останньому вдалося уникнути арешту. За постановою від 13 липня 1921 р.

³⁸ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 74760-ФП, т. 11, арк. 42, 43; т. 15, арк. 181, 182.

³⁹ Там само, арк. 44.

⁴⁰ Там само, спр. 73862-ФП, арк. 27.

⁴¹ Попик В., Крымчук Г. Бунт и смирение атамана Мордалевича. – К., 1991. – 116 с.

великої колегії Мелітопольської повітової НК всім активним підпільникам винесено смертний вирок, окрім П. Кимлача та В. Загуменного, яких засуджено до розстрілу умовно. Шляхом до амністії стало залучення їх до співпраці з повітовою НК як таємних співробітників. При цьому чекісти взяли під заставу не лише їхнє особисте життя, а й життя їхніх родин⁴².

1 травня 1921 р. був заарештований Микита Гончарук — колишній повстанець загону отамана С. Заболотного. За постановою від 28 червня 1921 р. колегії Балтської повітової НК його було засуджено до п'яти років концтабору. В обвинувальному висновку в слідчій справі помічник уповноваженого в боротьбі з бандитизмом Балтської повітової НК Капустін пропонував звільнити М. Гончарука з-під варти як такого, що 26 квітня 1921 р. добровільно склав зброю за амністією V Всеукраїнського з'їзду Рад⁴³.

Загін отамана Лисиці (Олександра Цюпи) оперував у 1920–1922 рр. в Житомирському повіті Волинської та Радомишльському повіті Київської губерній. 1 липня 1921 р. частина повстанців разом з отаманом склали зброю, спокусившись амністією. Архівно-кримінальна справа № 4977 містить протокол засідання колегії Волинської губНК від 1 липня 1921 р. з рішеннями про амністію присутніх на заході повстанців отамана Лисиці: Павла Бондарчука, Леонтія Васяновича, Федора Васяновича, Афанасія Дученка і Андрія Страдкевича. Відомостей про подальшу долю повстанців у справі немає. Отамана Лисицю 22 липня було заарештовано за доносом про нещирість його каяття. Постановою колегії особливого відділу КВО від 21 вересня 1921 р. О. Цюпу засуджено до розстрілу. Чекати вироку отаман не став і втік із в'язниці КВО, відбувшись пораненням. Три дні він лікувався й переховувався в монастирі, повернувся додому і з початку грудня 1921 р. знову очолив повстанців. 27 січня 1922 р. загинув у бою під час проведення чекістсько-військової операції⁴⁴.

⁴² ГДА СБ України, ф. 6, спр. 5356.

⁴³ Там само, спр. 4311.

⁴⁴ Там само, спр. 4977, 5471.

Ще в грудні 1920 р. амністії, проголошеній 55-ю дивізією Червоної Армії, піддався Нестор Зеленський — повстанець отамана Кваші, після чого на нього чекала спокута: служба в Червоній Армії. Надалі він захворів, лікувався і проживав вдома легально, але до своєї військової частини не повернувся. 29 травня 1921 р. був заарештований. Постановою колегії Кременчуцької губНК від 19 серпня 1921 р. засуджений до розстрілу⁴⁵.

Дезертир Червоної Армії Андрій Чорний у серпні-вересні 1920 р. перебував у загоні отамана Деркача, звідки також втік. Був заарештований 16 серпня 1921 р. Постановою колегії Чигиринської повітової НК від 30 вересня 1921 р. засуджений до трьох років концтабору. В обвинувальному висновку чекісти пропонували його розстріляти як такого, що не з'явився добровільно по амністії⁴⁶.

Загалом дослідження документів архівно-кримінальних справ підводить до висновку: у період Української революції 1917–1921 рр. національна ідея не встигла глибоко охопити селянські маси. Це стало однією з причин, чому в 1921 р., попри героїчну жертвовність численних патріотів, загальне анти-більшовицьке повстання в Україні не мало перепективи.

До повстанських загонів селяни йшли часто не свідомо, а за проголошеною отаманами примусовою мобілізацією, або ж ухиляючись від примусової мобілізації до лав Червоної Армії чи реагуючи на конфіскацію більшовиками продуктів харчування й майна. Основними мотивами їхнього перебування серед повстанців були страх перед покаранням за дезертирство, пошук захисту й притулку, а також помста більшовикам за переслідування та руйнування їхніх господарств. Водночас, страх за долю рідних, бажання вберегти від погрому власні господарства та сподівання на обіцяну амністію спонукали селян самовільно залишати повстанські загани. Проблема дезертирства серед повстанців була актуальнішою, ніж у частинах Червоної Армії, а загальна чисельність повстанців у загонах завжди була умовною. Рядові повстанці не відзначалися свідомістю

⁴⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 4716.

⁴⁶ Там само, спр. 4700.

борців за національне визволення й часто просто ставали заручниками обставин.

Показовою була групова справа № 8476 на повстанців загону отамана Кочубея, які в середині жовтня 1921 р. на Полтавщині потрапили в оточення частин Червоної Армії і, за вказівкою отамана, добровільно склали зброю, сподіваючись на амністію. Майже всі фігуранти справи, як переслідувані дезертири, попередньо перебували в інших загонах: в отаманів Махна, Брови, Каленика, Бориса, Мирного, Кудрявцева й Маслака. Заарештований Стефан Крупій у показаннях від 19 жовтня 1921 р. висловив поширену серед повстанців основну причину їхнього перебування в антибільшовицькому таборі:

«Переконань суто партійних, якоїсь партії, у мене не було, а просто провинився перед владою як дезертир, що і потягло на подальші злочини, бо боявся, щоб не розстріляли»⁴⁷.

Готовність до співпраці з НК не завжди гарантувала щойно амністованим навіть відстрочення покарання. Так, у справі № 8371, як дезертири Червоної Армії та повстанці отаманів Махна, Брови, Огаркова, Резника й Величка, проходять 37 мешканців с. Знаменівка Новомосковського повіту Катеринославської губернії. Повстанське життя цих людей складало від кількох тижнів до кількох місяців у другій половині 1920 р., після чого вони, переважно, перехувалися. У жовтні–листопаді 1921 р. повітове політбюро загітувало 27 селян до добровільного складання зброї за амністією, для частини з них вже не першої. В агітації допомогли три активісти — колишні повстанці, яких залучено до співпраці як таємних співробітників та інформаторів. Всі підписали стандартні зобов'язання про відмову від подальшої участі в «бандитизмі» та сприяння політбюро в його ліквідації, заповнили анкети реєстрації повстанців, що добровільно склали зброю за амністією. Але за кілька днів, 12 листопада, їх та інших викритих ними колишніх повстанців було підступно заарештовано. За вироком від 18 листопада 1921 р., 29 фігурантів справи (з двома активістами включно) засуджено

⁴⁷ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 8416, арк. 58 зв.

до розстрілу, одного мобілізовано до Червоної Армії, трьох убито за спробу втечі з-під арешту, троє втекли і були занесені до «списку розшукуваних бандитів», брата одного з останніх взято заручником.

Справа містить дві доповіді Новомосковського політбюро до підвідділу боротьби з бандитизмом Катеринославської губНК про планування й завершення операції з «ліквідації бандитизму» в регіоні, а також зазначені анкети й зобов'язання амністованих та інформаторів політбюро. У підсумковій доповіді політбюро, зокрема, звітувало про повне очищення с. Знаменівки від «бандитизму» та просило відрядити туди політпрацівників для обробки волості.

Окрему категорію «повстанців» склали кримінальні злочинці. Вони комфортно почувалися в атмосфері війни та хаосу, часто провокували безглузді погроми й насильство, компрометуючи ідейних повстанців. Про насторожене ставлення до них провідників повстанського руху свідчив отаман Хмара в показаннях про розбудову антибільшовицької підпільної організації Летичівського повіту. На свідомих повстанців він покладав відповідальність за влиття до активних загонів «кримінального елемента» і, водночас, за недопущення останнім компрометації організації. Всі винні у скоєнні пограбувань населення підлягали рішучому винищенню⁴⁸.

За несприятливих обставин такі «патріоти» першими складали зброю й погоджувалися на обіцяну амністію, йдучи на співпрацю з НК на будь-яких умовах. Так учинив один із фігурантів вже згадуваної справи на повстанців отамана Кочубея — донський селянин Захар Дроздов. З анкетних даних до протоколу допиту від 24 листопада 1921 р. про нього відомо таке: мав попередню судимість за «вбивство урядника», три місяці перебував у в'язниці, після чого був взятий на поруки і звільнений. Сам З. Дроздов свідчив про тримісячну повстанську діяльність у загоні отамана Брови, амністування в листопаді 1920 р. у м. Таганрог, подальшу службу в особливому відділенні КВО і в Павлоградському політбюро. Згадував він також про власно-

⁴⁸ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 5455, т. 1, арк. 32.

ручне вбивство отамана Матвієнка та інших «бандитів», пояснював причину невиконання доручення вбити отамана Брову й запевнював у своїй «непохитній відданості радянській владі». До справи долучені посвідчення З. Дроздова як співробітника особливого відділення КВО, видані 6 та 26 вересня 1921 р. Проте всі запевняння й «подвиги» «сексота» не переконали Полтавську губНК у його благонадійності, а попередньо застосована до нього амністія виявилася короткотерміною. За показаннями свідків Дроздова було обвинувачено у «бандитизмі та антирадянській агітації» і, разом з іншими повстанцями, 8 грудня 1921 р. засуджено до розстрілу⁴⁹.

У документах архівно-кримінальної справи на повстанця Потапа Загребельного йдеться про перебування восени 1920 р. у загоні отамана Дерев'яги. 20 вересня 1921 р. його було амністовано Первомайським повітовим НК, але вже 23 вересня заарештовано за доносом «сексота» й обвинувачено в агітації проти продподатку. Постановою від 12 грудня 1921 р. колегія Одеської губНК винесла П. Загребельному, як «бандиту-рецидивісту», смертний вирок⁵⁰.

Улюбленим прийомом співробітників НК було здійснення психологічного тиску на заарештованих повстанців. Спочатку навіть за незначну провину їм оголошували неадекватно суворе покарання, а потім його суттєво пом'якшували, прагнучи таким чином підкреслити гуманність і великодушність радянської влади. Так, 28 грудня 1921 р. велика трійка Миколаївської губНК винесла смертний вирок частині селян, підозрюваних у зв'язках із повстанцями отамана Жадіка, але потім взяла до уваги їхнє незаможницьке походження і пом'якшила вирок до п'яти років концтабору. А одного з селян після попередньо оголошеного присуду — п'ять років концтабору — було звільнено застосуванням амністії на відзначення 4-ї річниці Жовтневої революції⁵¹.

⁴⁹ ГДА СБ України, ф. 5, спр. 8416, арк. 174–180, 183–183 зв., 198–199 зв., арк. 217 (конверт).

⁵⁰ Там само, спр. 7705.

⁵¹ Там само, спр. 8476, арк. 1.

Як бачимо, долі повстанців залежали не стільки від самих вимог суворого «робітничо-селянського» правосуддя, скільки від суб'єктивного трактування їх слідчими й судовими органами. Випадки, коли думки цих органів про міру покарання кардинально розходилися, були непоодинокими. В обвинувальному висновку слідчі вимагали суворішого чи легшого покарання, а остаточний вирок виносився абсолютно протилежний. Одночасна можливість застосування до підсудних і чергової амністії, і «червоного терору» ставила «народних» слідчих та суддів перед нелегким вибором, який вони здійснювали, керуючись звичайною людяністю, пропагандистським трюком чи винятково «революційною правосвідомістю». За аналогічну провину, наприклад потрапляння під примусову мобілізацію і тимчасове пасивне перебування серед повстанців, селянин міг бути і звільнений чи амністований, і позбавлений волі на незначний строк, і розстріляний. На суб'єктивні рішення вершителей селянських доль впливало також багато об'єктивних чинників: оперативна обстановка в місцевості, де здійснювалося більшовицьке правосуддя; останні розпорядження безпосереднього й вищого керівництва про необхідність винесення заарештованим повстанцям м'якших чи суворіших вироків тощо.

Водночас із продовженням дії амністії V Всеукраїнського з'їзду Рад, ВУЦВК навесні, влітку і восени 1921 р. впроваджував у життя інші загальні та спеціальні амністії.

Так, 27 квітня було ухвалено постанову «Про першотравневу амністію». Вона була обмеженою і стосувалася лише тих, хто заслужував на покарання строком до одного року позбавлення волі та вже його відбував, і кому до повного відбуття покарання залишилося менше одного року⁵². Попри всю обмеженість, ця амністія стосувалася також і «винних у бандитизмі». Згідно з п. 10 згаданої інструкції НКЮ УСРР від 10 березня 1921 р., винними були як самі «бандити», так і їхні «посібники, переховувачі та інші причетні до бандитизму особи», тобто ті, хто нагодував чи спорядив повстанця, не доніс на нього владі, інформував про небезпеку тощо.

⁵² Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 142.

11 травня, з нагоди підписання 18 березня Ризького мирного договору УСРР з Польщею і його ратифікації 17 квітня надзвичайною сесією ВУЦВК, видано декрет «Про амністію польським громадянам», за яким поляки після визнання польського громадянства підлягали звільненню від покарання та відповідальності за всі злочини, окрім загальнокримінальних. Кримінальні злочинці одержали право на депортацію до Польщі, але, у разі їхньої особистої на те відмови або відмови польської влади їх прийняти, — на скорочення покарання на строк не більше п'яти років позбавлення волі від дня видання цього акту амністії⁵³.

25 травня 1921 р. була оприлюднена постанова ВУЦВК УСРР «Про порядок застосування амністій по вироках, що були на розгляді ВУЦВК у порядку помилування». Документ надавав роз'яснення судовим установам про необхідність у разі одночасного застосування до в'язня актів амністії та помилування керуватися вигіднішим для нього рішенням. Однак ВУЦВК залишив за собою право на підготовку постанов про заборону застосовувати амністію щодо персонально вказаних в'язнів⁵⁴.

29 червня прийнято постанову «Про застосування кримської амністії від 1 травня 1921 р. на території УСРР». За цією постановою підлягали негайному звільненню уродженці й мешканці Криму, які відбували покарання в Україні за «контрреволюційну» діяльність за місцем народження і проживання. Першотравнева амністія в Криму після попередніх тотальних репресій місцевої НК стала першим актом широкого помилування представників збройної антибільшовицької опозиції. Право на повну амністію отримали цілі села, обвинувачені в антирадянських виступах в 1918–1919 рр.; колишні військово-службовці армії адмірала П. Врангеля; учасники антибільшовицького Білого та Татарського повстанських рухів⁵⁵.

У зв'язку із введенням в Україні з осені 1921 р. продподатку замість продрозкладки, 14 вересня ВУЦВК ухвалив постанову

⁵³ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 142–144.

⁵⁴ Там само. – С. 144–145.

⁵⁵ Там само. – С. 145–147.

«Про ліквідацію кримінальних справ, пов'язаних із продрозкладкою». Це стало вагомою причиною відсторонення значної частини населення від підтримки повстанського руху. Відтепер всі селяни, засуджені за ухилення від продрозкладки, підлягали звільненню від подальшого відбуття покарання, а проваджені на той час відповідні слідчі справи — припиненню⁵⁶. Таким чином, більшовицька влада зробила важливий крок до примирення, на яке виснажені репресіями, голодом і розрухою селяни у переважній більшості погодилися.

Зважаючи на значущість для селян останньої постанови, на перший погляд викликає подив запізнений термін її впровадження в Україні. Адже ще 21 березня 1921 р. Всеросійський ЦВК ухвалив декрет про заміну продовольчої і сировинної розкладки натуральним податком і вже 27 березня відповідну постанову було ухвалено в Харкові. 29 квітня НКЮ РСФРР видав постанову «Про припинення справ про порушення розкладки й несплату надзвичайного податку», яка, попри окремі суттєві обмеження в застосуванні, випередила аналогічну постанову ВУЦВК на чотири з половиною місяці⁵⁷. Це сталося, незважаючи на поширену практику майже одночасного дублювання в Москві та Харкові ключових законодавчих і розпорядчих актів.

20 вересня 1921 р. Всеросійський ЦВК ухвалив декрет «Про поширення дії амністії, проголошеної V Всеукраїнським з'їздом Рад, на засуджених українськими судовими та адміністративними установами, котрі відбувають покарання в межах РСФРР». Зазначеним декретом здійснено дублювання частини положень постанови ВУЦВК від 5 березня стосовно підданих амністії українських повстанців⁵⁸. Підготовку документа затримано, очевидно, з міркувань якнайдовшої ізоляції «політбандитів» подалі від України.

З нагоди відзначення «4-ї річниці Жовтневої революції» Всеросійський ЦВК ухвалив одразу дві святкові амністії: спе-

⁵⁶ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 147.

⁵⁷ Там само. – С. 89; Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення. – С. 344–345.

⁵⁸ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 90.

ціальну у вигляді декрету від 3 листопада 1921 р. «Про амністію особам, які брали участь, як рядові солдати, в білогвардійських військових організаціях» і загальну — декрет від 4 листопада 1921 р. «Про амністію»⁵⁹.

Власну святкову постанову ВУЦВК підготував 7 листопада 1921 р., в розпал Другого зимового походу Армії УНР. Цього дня Волинська група відчайдушно штурмувала стратегічно важливу станцію Коростень. Саме тому про дублювання в Україні відповідної спеціальної амністії не могло бути й мови. Амністія була лише загальна й передбачала звільнення від покарання тільки робітників і селян, яким вже призначено або передбачено позбавлення волі на п'ять років і менше, а також командирів і солдат Червоної Армії пролетарського походження, винних у дезертирстві та інших проступках і злочинах, за винятком шпигунства, державної зради, контрреволюції, бандитизму та великих розкрадань народного надбання. Засудженим на більш тривалі строки позбавлення волі покарання скорочувалося до п'яти років⁶⁰.

Водночас, п. 5 постанови застерігав від застосування цієї амністії до осіб, котрі скоїли злочин після попередніх амністій і помилувань, а також до кримінальних рецидивістів, шпигунів і державних зрадників. А п. 3 виданої одночасно з постановою інструкції НКЮ УСРР «Про застосування амністії до IV річниці Жовтневої революції» наголошував на тому, що амністія взагалі не поширюється на осіб, засуджених до вищої міри покарання і таких, кому смертний вирок передбачено⁶¹.

Повернення 25 листопада 1921 р. до Польщі й подальше інтернування Подільської групи завершило Другий зимовий похід Армії УНР. Вагомою причиною неготовності населення України підтримати Листопадовий рейд національної армії стало ефективне застосування більшовиками до селян перевереного методу «батога і пряника» — нещадних репресій і підступних амністій.

⁵⁹ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 91–94.

⁶⁰ Там само. – С. 147–148.

⁶¹ Там само. – С. 148, 315–317.

По завершенні походу до таборів інтернованих у Польщі та Румунії зачистили більшовицькі комісії з пропозиціями до українських вояків повернутися на батьківщину. Підставою для цього стала ухвалена ВУЦВК 30 листопада постанова «Про амністію робітникам і селянам, які служили у ворожих арміях і перебувають за кордоном». Повна амністія, як і у відповідному декреті ВЦВК від 3 листопада для російських військових емігрантів, гарантувалася лише робітникам і селянам УСРР — рядовим учасникам громадянської війни в складі армій П. Скоропадського, С. Петлюри, А. Денікіна, П. Врангеля та інших ворогів «робітничо-селянської» влади. Амністію представникам командного складу цих армій Народний комісаріат іноземних справ мав право надати «в окремих випадках за індивідуальним клопотанням»⁶².

У відповідь на більшовицьку агітацію і пропаганду військово-командування Армії УНР закликала інтернованих військово-службовців не піддаватися на провокації, метою яких була демонстрація перед західними країнами величчя радянської влади. У палких відозвах представники українського військового керівництва застерігали вояків пам'ятати про трагедію Базару:

«Панове! З вами говоритимуть представники чекістів, комісарів... До вас звертатимуться ті, на чийх руках ще не висохла кров 359 українців, замордованих у м. Базар, і сотень тисяч замордованих в інших місцях»⁶³.

Більшовики ж поставили за мету не лише забезпечити південні й західні кордони УСРР від спроби організації нового вторгнення інтернованих військ УНР, але й завершити справу остаточного ослаблення й розколу української політичної та військової еміграції. Цьому мала сприяти нова постанова ВУЦВК від 12 квітня 1922 р. «Про амністію в доповнення до постанови ВУЦВК від 30 листопада 1921 р.»⁶⁴ Повну особисту

⁶² Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 149.

⁶³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВОВУ), ф. 4465, оп. 1, спр. 237, арк. 20.

⁶⁴ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 149–151.

амністію даровано всім громадянам України, хто воював проти радянської влади в складі ворожих армій, внаслідок чого опинився за кордоном. Їм надавалася можливість якнайшвидшого повернення на батьківщину на загальних із військовополоненими підставах.

Розробники нової постанови сподівалися, що широка амністія заспокоїть і схилить на бік радянської влади ширші й активніші прошарки української еміграції й упередить масову контрагітацію. Окремою статтею постанови на Народний комісаріат іноземних справ покладалося зобов'язання вжити термінових заходів щодо якнайширшого оповіщення про амністію емігрантських кіл за посередництвом урядів тих держав, де вони перебувають.

Водночас усім колишнім генералам, командувачам армій, членам українських «самозваних урядів» і членам ЦК усіх «антирадянських» партій та організацій дозвіл на в'їзд на територію УСРР дозволявся за їхнім особистим клопотанням і лише за умови «дійсного прояву ними щирого розкаяння». На П. Скоропадського, С. Петлюру, Ю. Тютюнника, Н. Махна, П. Врангеля, О. Кутепова і Б. Савинкова амністія не поширювалася взагалі. Їх було проголошено поза законом як «закоренілих злочинців проти свободи українського трудового народу, непримирених ворогів робітників і селян України»⁶⁵.

На думку більшовиків, масового відгуку рядових солдат розбитих ворожих армій на попередній заклик повернутися до України за амністією від 30 листопада 1921 р. не сталося лише тому, що білогвардійське командування «приховали цей високий акт милості робітничо-селянської влади, перекутили його смисл наговорами про очікувані репресії тих, хто повернеться в Україну»⁶⁶.

Попри відновлення партизанських акцій на Правобережжі навесні 1922 р., антибільшовицький повстанський рух вже не становив очевидної загрози зміцнілому режиму. Для остаточної ліквідації опору вистачало оперативних і репресивних за-

ходів, необхідність застосування до повстанців спеціальних амністій відпала. Окрім того, багато з них встигли відчути на собі оманливість і підступність більшовицьких амністій, а тому провадили відчайдушну боротьбу до кінця. Так, за підсумком піврічної роботи ДПУ УСРР, у січні–червні 1922 р. на території України були вбиті 53, заарештовані 69 отаманів і, відповідно, 830 та 2049 рядових повстанців. Добровільно з'явилися лише 6 отаманів і 73 повстанці⁶⁷.

Наступні більшовицькі амністії проголошувалися традиційно до державних свят з метою пропаганди й розвантаження місць ув'язнення і стосувалися, переважно, робітників, селян і червоноармійців.

Так, за постановою від 3 травня 1922 р. «Про пом'якшення долі ув'язнених», першотравневій амністії підлягали всі робітники й селяни, які відбули четверту частину покарання, окрім засуджених за тяжкі злочини, зокрема «політичний бандитизм» і контрреволюцію. За постановою про амністію від 4 листопада 1922 р. з нагоди «5-ї річниці Жовтневої революції» звільненню підлягали всі засуджені за крадіжки, привласнення й розтрату харчів для власного споживання, скоєні з 15 жовтня 1921 р. до 15 жовтня 1922 р. у районах, визнаних постраждалими від голоду, а також засуджені до одного року позбавлення волі включно. Триваліші покарання скорочено на третину — половину строку. Амністія не поширювалася, зокрема, на осіб, засуджених за «тяжкі контрреволюційні злочини». За постановою від 7 березня 1923 р. підлягали звільненню від відповідальності громадяни, які раніше ухилялися від загального обліку військовозобов'язаних, але з'явилися на загальний переоблік у 1923 р. Наступна постанова від 21 березня обумовлювала дострокове звільнення від покарання жінок з нагоди Дня робітниць (8 березня)⁶⁸.

Президія ЦВК СРСР 17 серпня 1923 р. ухвалила постанову про амністію на відзначення створення СРСР. Постанова обумовлювала повну й часткову амністію робітникам, селянам,

⁶⁵ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 151.

⁶⁶ Там само. – С. 150.

⁶⁷ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 254, арк. 74.

⁶⁸ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 151–156.

демобілізованим червоноармійцям, порушникам кордону, залізничникам і дрібним службовцям за злочини, скоєні внаслідок голоду, безробіття і скрутного матеріального становища; червоноармійцям за дезертирство, порушення уставу караульної служби і дрібні військові злочини; особам, засудженим у справах про вилучення церковних цінностей і про приготування та збут спиртних напоїв⁶⁹.

На час виходу святкової амністії в прикордонних з Польщею районах Правобережної України тривали активні партизанські акції під проводом командувача повстанськими загонами та організаціями Правобережжя полковника Я. Орла-Гальчевського. Мабуть не випадково п. 1^а амністії з-поміж усіх учасників антирадянських заходів передбачав звільнення або скорочення строку ув'язнення лише для робітників і селян, які брали участь у цих заходах невідомо й були засуджені в адміністративному порядку станом на 1 червня 1922 р. На ініціаторів, організаторів і керівників цих заходів амністія не поширювалася⁷⁰.

Спроби української політичної еміграції та місцевих патріотів реанімувати повстанський рух в УСРР були приречені. Однак подальша антибільшовицька діяльність асоціювалася з іменем колишнього начальника ППШ та командувача Повстанської армії Ю. Тютюнника. Відтак, справою честі для ДПУ УСРР стало організувати «добровільний перехід» останнього на бік радянської влади. Генерал-хорунжого Ю. Тютюнника було виведено з території Румунії до УСРР 17 червня 1923 р. внаслідок ефективної чекістської операції. Його було запрошено на зустріч у прикордонному с. Вихватнівці з керівниками нібито створеного в Києві нового повстанського центру — «Вищої військової ради» і схоплено відразу ж після переправи на радянський берег Дністра. Ю. Тютюнника було схилено до публічної відмови від боротьби проти радянської влади, після чого 28 грудня 1923 р. його, попри попередньо деклароване перебування поза законом, амністовано президією ВУЦВК за клопотанням органів ДПУ УСРР. Все це призвело до

⁶⁹ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 56–57.

⁷⁰ Там само. – С. 57.

дезорганізації українського національного руху в еміграції, повернення в Україну відомих повстанських діячів Павла Бондаренка, Митрофана Очеретька, Йосипа Добротворського та інших, припинення збройної боротьби деякими повстанськими формуваннями⁷¹.

Проголошення вищим партійно-державним керівництвом УСРР з квітня 1923 р. курсу на «українізацію» суспільства повернуло обличчям до влади значну частину української інтелігенції, а запровадження з травня того ж року нової економічної політики дало надію на досягнення власного добробуту селянам. Однак лише в березні 1926 р. ДПУ УСРР, розглядаючи ситуацію в українському селі, дійшло однозначного висновку — «політичного бандитизму в буквальному значенні цього слова на Україні нема»⁷².

Вінцем показової більшовицької великодушності стала широка загальна амністія на відзначення «10-річчя Жовтневої революції». Про доручення президії ЦВК СРСР пом'якшити покарання всім засудженим, за винятком активних діячів антирадянських політичних партій, злісних розтратників і хабарників, попередньо було проголошено п. 10 «Маніфесту до всіх робітників, працюючих селян, червоноармійців Союзу РСР, до пролетарів усіх країн і пригноблених народів світу», прийнятого за постановою ЦВК СРСР від 15 жовтня 1927 р.⁷³

Анонсовану постанову про святкову амністію президія ЦВК СРСР ухвалила 2 листопада. Амністія поширювалася на всі верстви населення й на всі, окрім визначених маніфестом, категорії засуджених. Її положеннями обумовлено заміну смертного вироку на 10 років позбавлення волі із суворою ізоляцією, нехайне й передбачене відбуттям половини строку покарання

⁷¹ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 605; Василенко В. Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. (за документами ГДА Служби безпеки України) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2008. – № 1/2. – С. 155.

⁷² ЦА ФСБ РФ, ф. 2, оп. 4, спр. 222, арк. 37; Архієрейський Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. – С. 87–127.

⁷³ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – С. 61.

дострокове звільнення, повернення із заслань, скасування штрафів, зняття судимостей тощо⁷⁴.

Зокрема, за п. 4 звільненню від подальшого перебування під вартою підлягали всі трудящі, засуджені за вироками судів чи адміністративних органів за контрреволюційну діяльність у роки громадянської війни до 1 січня 1923 р. Для засуджених органами ОДПУ СРСР п. 6 обумовлено загальне скорочення строку позбавлення волі на третину, а за державні злочини і збройний розбій — на чверть. Пункт 7 передбачав зняття з особливого обліку всіх колишніх офіцерів і військових чиновників білих армій, що, з огляду на наступні репресії стосовно останніх, було лише декларацією про наміри⁷⁵.

Тексти постанови V Всеукраїнського з'їзду Рад «Про амністію» та інструкції НКЮ УСРР про застосування цієї постанови, а також тексти документів з архівно-кримінальних справ, що розкривають особливості застосування більшовиками відповідної амністії, наведено в додатку за хронологією. Документи однієї справи подано підряд. Їх спільну хронологію визначено за датою винесення вироку. Саме в такій послідовності документи згадуються в даній статті.

№ 1

Постанова V Всеукраїнського з'їзду Рад «Про амністію»

5 березня 1921 р.

ОБ АМНИСТИИ

Постановление V Всеукраинского съезда Советов
(СУ РКПУ 1921 г. № 3, ст. 90)

Впервые собранный после победоносно совершенной геройскими подвигами Красной Армии долгой и упорной войны с регулярными белогвардейскими силами, V Всеукраинский Съезд Советов, находя нужным принять все меры к усилению беспощадной борьбы со всеми видами продолжающей вести свою разрушительную работу контрре-

волюции, в то же самое время считает желательным предоставить всем нарушившим свой долг перед рабоче-крестьянской республикой возможность обращения на путь честного и добросовестного труда, а потому определяет:

1. Виновных в бандитизме, если они добровольно явятся в распоряжение местных властей не позднее 15 апреля сего года, сдадут все имеющееся у них оружие и дадут обязательство не принимать участия в вооруженных выступлениях против советской власти, — от ответственности освободить.
2. Граждан УССР, а также всех, имевших на ее территории постоянную оседлость, эмигрировавших за границу во время гражданской войны и в связи с нею, если они возвратятся на территорию УССР, добровольно явятся в распоряжение советской власти и дадут искренно обязательство стать лояльными гражданами УССР, — от ответственности освободить.
3. Совершивших до дня издания настоящей амнистии проступки или преступления, по которым в судебном или административном порядке уже определены, или могут быть уже назначены взыскания, кроме высшей меры наказания и лишения свободы, — от ответственности освободить.
4. Лицам, совершившим до дня издания настоящей амнистии преступления, по которым в судебном или административном порядке уже определена, или должна быть назначена высшая мера наказания, искренно раскаявшимся в своих преступлениях перед рабоче-крестьянской властью, — заменить таковую лишением свободы на пять лет.
5. Всем совершившим до дня издания настоящей амнистии преступления, по которым в судебном или административном порядке уже назначено или может быть назначено лишение свободы на срок свыше пяти лет и иные взыскания, по степени тяжести им соответствующие, — заменить таковые лишением свободы на пять лет.
6. Осужденным в судебном или административном порядке к лишению свободы на пять лет и менее по обвинению в контрреволюции, государственной измене, шпионаже, должностных преступлениях, спекуляции, совершенном с корыстной целью убийстве, разбое, грабеже, изнасиловании, составлении фальшивых документов и в подлоге — понизить наказание на одну треть.

⁷⁴ Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. — С. 61–63.

⁷⁵ Там само. — С. 62.

7. Всех совершивших до дня издания настоящей амнистии иные, чем указанные в ст. 6 амнистии преступления, по которым в судебном или административном порядке уже назначены или могут быть еще назначены наказания, — лишение свободы на пять лет или менее, — от ответственности освободить.
8. На кулаков, заключенных в концентрационные лагеря по инициативе комитетов незаможных селян, амнистия распространяется только в случаях соответствующих постановлений комитетов незаможных селян.
9. Действие настоящей амнистии распространить на лиц, ранее воспользовавшихся льготами, дарованными в форме или уменьшения наказания по специальному постановлению ВЦИК или амнистии, если предоставленные им льготы менее тех, которые дарованы настоящей амнистией, но с тем, чтобы к означенным лицам была применена одна амнистия более льготная.
10. Действию настоящей амнистии подлежат как гражданские, так и военные лица, независимо от того, общим или военным установлениям подведомственны или уже рассмотрены совершенные ими проступки и преступления.
11. Применение настоящей амнистии возложить на те судебные или административные установления, коими уже наложены взыскания или от коих зависит их наложение. В случае, если подлежащие установления, компетентные в применении амнистии, окажутся упраздненными, или переведенными за пределы УССР, применение амнистии возложить на те местные судебные или административные установления, к ведению коих отнесены дела соответствующего вида.
12. Общий надзор за применением амнистии возложить на Народный Комиссариат Юстиции, коему поручить разработать и издать подробную инструкцию в развитие положений настоящей амнистии.
13. Настоящая амнистия вводится в действие по телеграфу.

Опуб.: Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. — М., 1959. — С. 140–142.

№ 2

Інструкція Народного комісаріату юстиції про застосування постанови V Всеукраїнського з'їзду Рад «Про амністію»

10 березня 1921 р.

О ПРИМЕНЕНИИ АМНИСТИИ
V ВСЕУКРАИНСКОГО СЪЕЗДА СОВЕТОВ

Инструкция Народного Комиссариата Юстиции УССР
от 10 марта 1921 г.
(СУ РКПУ 1921 г. № 3, ст. 91)

Настоящим Народный Комиссариат Юстиции предлагает всем губотюстам, ревтрибуналам, нарсудам, чека, особым отделам, реввоен трибуналам, нарсудам, ревжелдор трибуналам и иным судебным и административным установлениям при применении амнистии V Всеукраинского Съезда Советов Рабоче-Крестьянских и Красноармейских депутатов руководствоваться следующими правилами:

1. Днем издания настоящей амнистии является 5 марта 1921 года, потому амнистия подлежит применению в отношении лиц, совершивших преступления или проступки до 5 марта с. г. исключительно, поскольку в ней не указано иного срока для некоторых групп преступников, как например, виновных в бандитизме, добровольно явившихся в распоряжение власти (ст. 1 амнистии), эмигрировавших за границу (ст. 2); в отношении этих групп надлежит руководствоваться специальными указанными в амнистии сроками.
2. Амнистия подлежит неуклонному применению в случаях, в ней определенных, причем судебные и административные установления не вправе отказывать в применении амнистии при наличии обстоятельств, в зависимости от которых поставлено ее применение.
3. Размер предоставляемых амнистией льгот точно определен последней, поэтому судебные и административные установления должны строго руководствоваться при применении льгот правилами, содержащимися в амнистии, и разъяснениями настоящей инструкции.
4. Во всех сомнительных случаях при применении льгот постановления амнистии должны быть истолкованы в пользу виновных.
5. В случаях когда вопрос о применении амнистии ставится в зависимость от принесения виновным искреннего раскаяния и искрен-

ность последнего вызывает сомнение, подлежащие суды и административные установления вправе руководствоваться удостоверениями комнезаможей, коммунистических ячеек и иных пролетарских организаций по вопросу о том, насколько можно доверять искренности раскаяния виновного.

Примечание. Встречающие надобность в удостоверениях пролетарских организаций судебные и административные учреждения сносятся непосредственно с последними по указаниям лиц, приносящих раскаяние.

6. Из совершивших преступления или проступки лиц, на которых распространяется амнистия, выделены в особые группы: явившиеся в распоряжение властей виновные в бандитизме, эмигрировавшие за границу в связи с гражданской войной и кулаки, заключенные в концентрационный лагерь по представлению комнезаможей. В отношении этих последних групп следует руководствоваться не общими, а специальными о них правилами, содержащимися в амнистии, причем эти правила, как ограничительные, не подлежат распространительному толкованию.
7. Из числа означенных в ст. 1 амнистии лиц, виновных в бандитизме, подлежат освобождению от ответственности только те, которые добровольно явятся в распоряжение местных властей не позже 15 апреля с. г., сдадут все имеющееся оружие и дадут обязательство не принимать участия в вооруженных выступлениях против советской власти.
8. Виновные в бандитизме, преступная деятельность которых прекращена мерами власти или населения путем или помещения виновных в места заключения или отдачи их на поруки и т. п. мерами, подлежат действию правил, содержащихся не в ст. 1 амнистии, а в иных статьях, предусматривающих общие льготы для виновных.
9. Виновные в бандитизме, прекратившие свою преступную деятельность вследствие искреннего раскаяния и до издания амнистии возвратившиеся к мирному труду, не подлежат привлечению к ответственности.
10. Выражение «виновные в бандитизме» обнимает как самих бандитов, так равно и их пособников, укрывателей и других прикосновенных к бандитизму лиц; все эти лица подлежат действию уста-

новленных для виновных в бандитизме правил амнистии на одинаковых с бандитами основаниях.

11. Эмигрировавшие за границу во время гражданской войны и в связи с ней граждане УССР или имевшие на ее территории постоянную оседлость, согласно ст. 2 амнистии, не подлежат ответственности при указанных в означенной статье условиях. Употребленное в этой статье выражение «в связи с гражданской войной» надлежит относить к лицам, виновным как в уклонении от участия в гражданской войне на стороне трудящихся, так и в участии в ней на стороне врагов рабоче-крестьянского правительства.
12. Срок для явки эмигрировавших за границу не указан, поэтому следует применить к ним означенные в ст. 2 льготы, если не последует особого по этому поводу постановления рабоче-крестьянского правительства УССР.
13. Осужденных приговорами судов или постановлениями административных установлений к иным взысканиям, чем высшая мера наказания или лишение свободы, надлежит согласно ст. 3 амнистии освободить от ответственности.
К числу указанных в этой статье взысканий, иных чем высшая мера наказания или лишение свободы, относятся: штрафы, конфискации, высылки и т. п. взыскания, примерно перечисленные в ст. 25 Руководящих начал по уголовному праву УССР, как взыскания низшие по степени тяжести в сравнении с лишением свободы.
14. В сомнительных случаях при разрешении вопроса: является то или иное взыскание ниже лишения свободы — следует руководствоваться социалистическим правосознанием.
15. Смертная казнь, согласно ст. 4 амнистии, не подлежит применению к совершившим преступление до 5 марта с. г., если означенные лица принесут искреннее раскаяние в своем преступлении, причем для таких искренне раскаявшихся смертная казнь должна быть заменена лишением свободы на пять лет.
16. Под указанными в ст. 5 амнистии наказаниями, по степени тяжести соответствующими лишению свободы на пять лет и более, понимаются «объявления вне закона», а также и иные наказания, каковые с точки зрения социалистического правосознания должны быть отнесены к числу названных тяжких взысканий.

17. Осужденные в судебно-административном порядке к лишению свободы на пять лет и менее, а также и лица, на которых означенные наказания могут быть наложены, разделяются на две категории: 1) виновные в контрреволюции, государственной измене, должностных преступлениях, спекуляции, совершенном с корыстной целью убийстве, в разбое, грабеже, изнасиловании, составлении фальшивых документов, подлоге и 2) виновные в иных преступлениях. Первым срок наказания сокращается на одну треть, вторые подлежат совершенному освобождению от ответственности.
18. Нарушающие интересы службы деяния разделяются на две группы: 1) дисциплинарные проступки и 2) преступления по должности. Виновные в совершении дисциплинарных проступков, хотя бы и осужденные уже к лишению свободы или только еще подлежащие действию означенной кары, должны быть совершенно освобождены от наказания.
19. Заключение в концентрационный лагерь является одним из видов лишения свободы, поэтому амнистия применяется к содержащимся в названных лагерях или подлежащим помещению в них на общих основаниях со всеми, содержащимися в домах принудительных работ, причем в отношении осужденных в упомянутой лагерь или подлежащих заключению в них до конца гражданской войны акт об амнистии устанавливает содержание в концентрационных лагерях на пять лет, если до окончания этого срока гражданская война не будет закончена.
20. Кулаки, заключенные по представлению комнезаможей в концентрационный лагерь, подлежат освобождению, или срок их заключения может быть сокращен на общих основаниях настоящего акта об амнистии, но лишь при условии, если комнезаможами будет вынесено соответствующее постановление. Кулаки, заключенные в концентрационные лагеря не по инициативе комнезаможей, могут быть освобождены из него и без соответствующего о том постановления комнезаможей.
21. При обсуждении вопроса о применении ст. 9 акта об амнистии надлежит иметь в виду также и то, что настоящая амнистия распространяется и на лиц, кои были изъяты из действия предшествующих амнистий в силу содержавшихся в последних специальных постановлений.

22. Отказ Президиума ЦИК отдельному лицу в даровании ему облегчения участи не может служить препятствием для применения к последнему амнистии.
23. Льготы, предоставленные комиссиями по разгрузке мест заключения содержащимся в местах заключения, не могут служить основанием для отказа в применении амнистии, если предоставленные этими комиссиями льготы ценнее тех, которые предоставляются по амнистии.
24. Если льготы, предоставленные комиссиями по разгрузке мест заключения, превосходят те, которые могут быть дарованы по амнистии, то виновных надлежит оставить под действием льгот, дарованных комиссиями по разгрузке мест заключения.
25. Настоящая амнистия подлежит применению как к осужденным гражданскими судами и административными установлениями, так и военно-судебными и военно-административными учреждениями.
26. При разрешении вопроса о применении амнистии не имеет значения то обстоятельство, находится ли виновный на территории УССР или РСФСР. Решающим моментом является место совершения преступлений. Если преступление совершено на территории УССР, то виновный подлежит действию амнистии, хотя бы он находился ныне за пределами территории УССР.
27. Амнистия применяется теми учреждениями, которыми наказание наложено или от которых зависит их наложение в заседаниях: 1) распорядительных во всех случаях, когда наказание уже наложено или не возникает сомнение, что по амнистии виновный должен быть совершенно освобожден от ответственности и 2) судебных — во всех остальных случаях.
28. В случаях когда суд или административное установление, от которых зависит применение амнистии, упразднены или переведены за пределы УССР, амнистия подлежит применению теми учреждениями, к ведению коих отнесены дела соответствующего вида; причем, если наказание наложено военно-судебными или военно-административными установлениями, то применение амнистии по таковым делам должно исходить от военных учреждений, когда таковые в данной местности находятся, в противном случае амнистия применяется гражданскими судами или административными установлениями.

29. При возникновении коллизий между судебными и административными установлениями по вопросу о подведомственности дел о применении амнистии таковые окончательно разрешаются судами.
30. При возникновении на местах споров между судебными учреждениями по вопросу о применении амнистии таковые передаются на разрешение местных губотюстов, по принадлежности.
31. При возникновении споров между центральными учреждениями о подведомственности им дел о применении амнистии таковые подлежат передаче на разрешение Народного Комиссариата Юстиции.
32. Делопроизводство по применению амнистии должно быть закончено в кратчайший срок.
33. Настоящая амнистия вводится в действие по телеграфу.

Опуб.: Ромашкин П. Амнистия и помилование в СССР. – М., 1959. – С. 311–315.

№ 3

Обвинувальний висновок особливого відділу ХВО в кримінальній справі на повстанця Є. Марухни про його участь у повстанському русі

11 березня 1921 р.

1921 года марта 11-го дня я, воен[ный] следователь особотделения № 2 особого отдела Харьковского военного округа Гарут Б.Г., рассмотрев следственный материал по делу № 40 по обвинению гражд. села Александровки той же волости Павлоградского уезда Екатеринославской губ. Марухны Ефрема Игнатьевича, 18 лет, в бандитизме, нашел следующее: названный Марухна был препровожден в особое отделение № 2 при отношении начальника штаба 2-й Тур[кестанской] кав[алерийской] дивизии 24-го января сего года, как перебежчик, бежавший из банды Бровы и пойманный фуражирами 4-го полка.

Допрошенный в качестве обвиняемого Марухна показал, что жил все время дома, в селе Александровке, при отце, занимаясь сельским хозяйством. Три месяца тому назад, считая со дня его ареста, в село Александровку вместе со своим отрядом прибыл бандит Брова, явился к отцу его, Марухне. Узнав, что у последнего имеется семь наделов земли, и потому считая его богатым и кулаком, стал требовать денег. Получив же, вследствие отсутствия таковых, отказ, отца поставили к

стенке и грозили ему расстрелом, если сын его, т. е. он, обвиняемый Марухна, не пойдет вместе с ним, Бровой, вследствие чего он, Марухна, принужден был присоединиться к Брове и разъезжал с его отрядом по разным селам в течение трех месяцев, пока ему не удалось на новый год по старому стилю под Луганском бежать, после чего он направился домой в село Александровку, но за 15 верст от этого села на хуторе того же названия был задержан солдатами-киргизами 4-го полка и препровожден в город Павлоград. Ездил он с Бровой из села в село по принуждению, не принимая личного участия в грабежах и насилиях над населением, и не мог бежать раньше, ибо ему сказал командир эскадрона, что в таком случае его, Марухну, и его семью предадут смертной казни. Раньше он ни в каких партиях не состоял и показывает все по чистой совести, ничего не скрывая, просит простить его невольную вину и принять его в ряды Красной Армии.

Принимая во внимание изложенное показание обвиняемого, из коего видно, что он, хотя и попав в банду Бровы и находясь в последней, по его словам, не добровольно, а под угрозой расстрела его самого и его семьи, все же, фактически, состоял в названной банде в течение трех месяцев. И потому, безусловно, он является активным участником в бандитизме. Но с другой стороны, при отсутствии в деле какого-либо обвинительного материала, имеем в виду чистосердечное признание обвиняемым его вины и просьбу принять его в Красную Армию, а равно, что обвиняемый был задержан еще 24-го января сего года, но затем, заболев тифом, до сего времени находился в госпитале на излечении. Предлагаю: следствие по делу № 40 считать законченным и следственный материал по сему делу вместе с обвиняемым Марухной Ефремом передать на рассмотрение чрезвычайной тройки при особом отделении № 2 для применения к обвиняемому меры наказания, согласно красного террора, по рассмотрению тройки.

Воен[ный] следователь [підпис]

Согласен:
Стар[ший] воен[ный] следователь [підпис]

Марта «12» дня 1921 года УТВЕРЖДАЮ:
гор. Павлоград Начособотделения № 2 [підпис]

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 3893, арк. 7.
Оригінал. Машинопис.

№ 4**Выписка з протоколу засідання надзвичайної революційної трійки особливого відділу ХВО у кримінальній справі Є. Марухни про його участь у повстанському русі***12 березня 1921 р.*

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ЗАСЕДАНИЯ
ЧРЕЗВЫЧАЙНОЙ РЕВ[ОЛЮЦИОННОЙ] ТРОЙКИ
при особом отделении № 2 особого отдела Харьк[овского]
военного округа по делу № 40

Согласно КРАСНОГО ТЕРРОРА, при наличии ясных доказательств фактов преступления, совершенных гражданами Екатеринославской губернии Павлоградского уезда села Александровки, гр-на Марухну Ефрема Игнатьевича, 18 лет, в участии банды Махно¹ в течение трех месяцев, руководствуясь революционным правом сознания, чрезвычайная революционная тройка постановила:

подвергнуть высшей мере наказания — расстрелу.

Пред[седатель] Чрезв[ычайной] рев[олюционной] тройки [Вецгайл]

Члены: [Зиновер]
[Таранов]

С подлинным верно:

Секретарь: [підпис, печатка]

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 3893, арк. 8.
Завірена копія. Машинопис.*

№ 5**З обвинувального висновку особливого відділу КВО у кримінальній справі на повстанця І. Царенку про його участь у повстанському русі***3 квітня 1921 р.*

1921 года апреля 3-го дня. Я, уполномоченный особого отдела КВО Земель, рассмотрев настоящее дело за № 275 по обвинению в бандитизме Царенко Ипатия, нашел:

¹ Отамана Брову, в загоні якого перебував Є. Марухна, чекісти кваліфікували як «махновця».

Царенко Ипатий Иович, 28 лет, крестьянин Киевской губ., Каневского уезда, села Мартыновка, грамотный, беспартийный, под судом не был, арестован 28 декабря прошлого года отрядом 519-го полка в селе Мартыновка, в доме Саввы Юрченко, где было обнаружено несколько бандитов и оружие, но остальные бандиты, кроме Царенко и Юрченко, сбежали через крышу дома. [...]

Царенко был в банде Ярого, где занимал должность командира, имел в своем распоряжении около 100 кавалеристов и делал разные налеты². [...]

Царенко Ипатия, 28 лет, передать на распоряжение ревтройки при ОО для применения высшей меры наказания — расстрела, но, принимая во внимание, что преступление совершено в прошлом году, полагал бы: применить амнистию V Всеукраинского съезда Советов, опубликованную 8 марта с. г., и на основании амнистии смягчить меру наказания Царенко Ипатию, заключить его в концлагерь с применением общественных работ, сроком на пять лет [...].

ПРИМЕЧАНИЕ: по словам арестованных, Юрченко Савва расстрелян в штабе 519-го полка.

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ

[підпис]*

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4294, арк. 1.
Оригінал. Машинопис.*

№ 6**Обвинувальний висновок Балтської повітової НК у кримінальній справі №702 на В. Сакалюка про його участь у повстанському русі***25 січня 1921 р.*

Я, пом[ощник] уполномоченного по борьбе с контрреволюцией Балтского секретного подотдела ОГЧК при отделе управления у[ездного] ревкома Ройз, рассмотрев дело гр-на Сакалюка Василия Харитоновича, 20-ти лет, по профессии учитель, по обвинению в соучастии в банде Заболотного, НАШЕЛ:

² Заарештований у приналежності до банди і зберіганні зброї винним себе не визнав. Його засуджено за показаннями свідків.

* Затверджено підписом начальника ОВ КВО від 7 квітня 1921 р.

Что гр. Сакалюк Василий, как видно из его личных показаний (л. д. № 12), находился в июле 1920 года в банде Заболотного и участвовал в бою под селом Красненком, где их после непродолжительного сражения разбили и рассеяли в разные стороны. В сентябре того же года он вступил в банду Кошевого и участвовал в налете на м. Песчаны, а на другой день он вместе с бандой отправился в село Гербино, где они наступали на гарнизон вышеупомянутого села, но были отбиты советскими войсками. После этого гр. Сакалюк, по его словам, ни в каких боях не участвовал, а скрывался от советской власти. Удостоверение, выданное гр. Сакалюку Савранским вол[остным] ревкомом за № 3372 (л. д. № 11), свидетельствует о том, что гр. Сакалюк, обвинявшийся в выступлениях против советской власти, согласно приказу уездтроечки за № 2, явился добровольно для регистрации и, согласно вторичного распоряжения уездтроечки за № 20, освобожден от всяких преследований и зачислен на службу в Савранский вол[остной] ревком.

Находя обвинение, предъявленное гр. Сакалюку Василию в соучастии в банде Заболотного и в активных выступлениях против советской власти, вполне доказанным и принимая во внимание, что гр. Сакалюк по профессии учитель — человек, который должен указать темному народу истинный и правильный путь и который не может быть обманут агитацией бандитов, а также, имея в виду неоднократные выступления гр. Сакалюка против советской власти,

ПРЕДЛАГАЮ:

К гр-ну Сакалюку Василию Харитоновичу, как к сознательному врагу рабоче-крестьянского правительства, применить высшую меру наказания (расстрелять). Имущество конфисковать. Дело следствием прекратить и сдать в архив.

Пом[ощник] Уполномоченного
по борьбе с контрреволюцией

[підпис]

Января 25 дня 1921 р.
г. Балта

*ГДА СБ України, ф 5, спр. 4106, арк. 28.
Оригінал. Машинопис.*

№ 7

**Обвинувальний висновок політичного відділення
Одеської губНК у кримінальній справі № 9295
на В. Сакалюка про його участь
у повстанському загоні Заболотного**

[14 квітня 1921 р.]³

Я, пом[ощник] Уполномоченного политотделения Айзенберг, рассмотрев дело по обвинению гр. Сакалюка Василия Харитоновича, крестьянина Балтского уезда Одесской губ., по профессии народного учителя, в военном дезертирстве и участии в бандах, постановил: что гр. Сакалюк действительно не явился на мобилизацию в уезде соввластью, ушел в июле 1920 г. в банду Заболотного, по его собственному признанию, участвовал в бою с советскими войсками под Красненком, что после того, как банда была разбита, он, Сакалюк, с другими бежал в лес, скрывался, а затем, он, Сакалюк, в сентябре 1920 г. уже участвует в вооруженных нападениях на небольшие советские гарнизоны, сов[етские] учреждения, терроризирует мирное население местечка Песчаны, села Гербино. Снова разбитый, он, Сакалюк, опять находит себе приют в лесу. Такой бандитский образ жизни Сакалюк ведет до тех пор, пока части дивизии не заняли компактными массами весь Балтский район, а также леса, в том числе Гетманский, и скрываться бандитам уже негде было, ввиду чего был даже штабом банды издан приказ о роспуске банды до весны. И тогда же Сакалюк вместе с другими бандитами явились на регистрацию в неделю добровольной явки бандитов, согласно приказу уездтроечки № 2. Он, Сакалюк, тогда дает сознание, своим сознанием подкупает члена Савранского волревкома, и его оставляют в должности делопроизводителя волревкома.

Вскоре, однако, после этого Балтский С/О требованием за № 10133 вызывает его, Сакалюка, в качестве арестованного и, считаясь с тем, что он, Сакалюк, как учитель, является не рядовым и случайным бандитом, а вдохновителем банды, приговаривает его к расстрелу, а дело о нем вместе с приговором отсылает в президиум ОГЧК на утверждение.

Вполне соглашаясь с тем, что Сакалюк был далеко не рядовой бандит, а вдохновитель, что, как учитель и начитанный человек, он

³ Документ підготовлено, очевидно, 14 квітня 1921 р., про що свідчить додаток до нього за цією датою.

не мог слепо пойти в банду, а пошел, вполне сознавая, что он делает. Притом он, Сакалюк, в банды уходит два раза и, следовательно, имел возможность сравнить жизнь бандита с жизнью честного гражданина. И если он все же пошел в банду, то потому, что предпочел жизнь бандита жизни честного гражданина Советской Республики. Затем определенно известно, что народные учителя сыграли самую позорную и роковую роль в петлюровско-бандитском движении: они на командных должностях, они руководят штабами, отделами агитации и пропаганды. К ним не причислят Сакалюка нет никаких оснований. Далее известно, что великодушие, проявленное амнистией V Всеукраинским съездом не воздействовало на бандитов, и в последние дни даже объявлен приказ бандитов Балтского уезда о мобилизации. Идет снова закупка лошадей и обучение строю, а черные деревни и волости снова выявляют свое антисоветское и бандитское настроение.

Ввиду изложенного, я вполне присоединяюсь к решению Балтского секретного подотдела и также считаю необходимым подвергнуть его, Сакалюка Василия Харитоновича, 20 лет, высшей мере наказания — расстрелять. Дело сдать в архив. Имущество конфисковать.

Пом[ощник] уполномоченного [підпис]

Согласен: нач[альник] политотдела [підпис]

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4106, арк. 13–14 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 8

Выписка из протокола заседания коллегии Одесской губНК из ви роком у кримінальній справі на В. Сакалюка

15 квітня 1921 р.

ВЫПИСКА

из протокола заседания коллегии ОГЧК
от 15-го апреля 1921 г.

Поряд- ковый №	№ дела	Слушали:	Постановили:
10	9295	Дело гр. Сакалюка Василия Харитоновича, 20 лет, по обвинению в участии в бандах ЗА-	Гр. САКАЛЮКА В. Х., как бандита, участвовавшего в разных бандитских выступлениях, РАССТРЕ-

БОЛОТНОГО и КОШЕ-
ВОГО, а также в во-
енном дезертирстве.

ЛЯТЬ, но ввиду его добровольной явки приговор считать условным, приговор объявить ему публично в тюрьме, отбрав подписку о его раскаянии и о всех прежних преступлениях. Приговор вместе с раскаянием напечатать в особом звании в ОГЧК и расклеить по всем уездам. Выполнение поручается политотделению. Дело прекратить и сдать в архив.

Печатка ОГЧК

С подлинным верно:
Секретарь ОГЧК: [підпис]

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4106, арк. 12.
Завірена копія. Машинопис на бланку.*

№ 9

Обвинувальний висновок у кримінальній справі № 1105 на А. Безуглого та П. Безуглого про їх участь у повстанському загоні Кікота

27 травня 1921 р.

27 мая 1921 г. мною, пом[ощником] уполномоченного 3-й группы Крыловым, расследовано дело за № 1105 гр-н Безуглого Андрея Васильевича, 29 лет, и Безуглого Прокофия Лукича, 27 лет, обвиненных в бандитизме. Следствием установлено, что в первых числах января месяца 1921 г. вместе с покаявшимся Кикотом в Кременчуг явились и обвиняемые Безуглые. Их прикомандировали во 2-й батальон, откуда они, пробыв там 3–4 дня, самовольно ушли. По их словам, они ушли по случаю болезни и не явились в часть до дня ареста, т. е. до 19 мая. По всему видно, что эти люди не оценили того громадного снисхождения, какое применила к ним сов. власть, когда их амнистировала. Принимая во внимание вышеизложенное, предлагаю заключить

граждан Безуглых Прокофия и Андрея, как нераскаявшихся бандитов и дезертиров, в концлагерь на один год.

[підпис]

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4059, арк. 13 зв.
Оригінал. Рукопис.

№ 10

Витяг з протоколу засідання колегії Кременчуцької губНК у кримінальній справі з вироком П. Безуглому та А. Безуглому

30 травня 1921 р.

Выписка из протокола № 16

заседания Кременчугской губернской чрезвычайной комиссии

30 мая 1921 г.

Присутствовали: председатель Маздревич, члены: Сетин, Поляков, Конрадов, представители: губкома т. Островский, губисполкома т. Пиглянский, губюста т. Титаевский⁴ [...] и при секретаре т. Дорине-Григоренко.

Поряд- ковый №	№ дела	С л у ш а л и:	П о с т а н о в и л и:
10	1106	По обвинению гр. гр. Безуглого Андрея Максимовича, 29 лет, и Безуглого Прокофия Лукича, 27 лет, в бандитизме.	Ввиду доказанности состава преступления применить высшую меру наказания — расстрелять. Приговор привести в исполнение в 24 часа. Дело следствием прекратить и сдать в архив. Подлинный за надлежащими подписями: С подлинным верно: Секретарь комиссии: [підпис]
		Печатка КГЧК	

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4059, арк. 15.
Завірена копія. Машинопис на бланку.

⁴ В протоколі № 17 наведено вірогідніший варіант прізвища керівника губернської юстиції: Тимчевський.

№ 11

Обвинувальний висновок у кримінальній справі № 1119 на Я. Якуненка про його участь у повстанському загоні отамана Овдієнка

30 травня 1921 р.

30/V.1921 г. я, пом[ощник] уполномоченного 3-й группы Семенов, рассмотрел дело № 1119 по обвинению гр. Якуненко Якова Михайловича в бандитизме. В 1921 г., когда была объявлена мобилизация, Якуненко, как принадлежащий к призыву, не явился, а поступил в охрану в селе Коришки и прослужил восемь месяцев. Тогда приехали главари банды Овдиенко, собрали крестьян и говорили о том, что Овдиенко амнистировала сов. власть, чтобы все мобилизованные явились в банду к Овдиенко. Тогда Якуненко явился и пробыл там несколько дней. Овдиенко вместе со своим отрядом явился в Кременчуг, где Якуненко поступил служить в 216-й батальон, пробыл там один месяц и сбежал домой. Тогда местная милиция его арестовала и направила в ком[итет] [по] дез[ертирству] с. Кобеляки, где он там служил конюхом. Через некоторое время и оттуда сбежал. Принимая во внимание, что Якуненко не может жить на свободе и служить в Красной Армии, когда его призывают; что у Овдиенко он был помилован и два раза сбежал из Красной Армии, я полагаю бы Якуненко Якова Михайловича заключить в концлагерь сроком на два года. Дело следствием прекратить и сдать в архив.

Пом[ощник] уполномоченного 3-й гр[уппы] [підпис]

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 3929, арк. 7, 7 зв.
Оригінал. Рукопис.

№ 12

Выписка з протоколу № 17 засідання колегії Кременчуцької губНК у кримінальній справі на Я. Якуненка із вироком за участь у повстанському русі

6 червня 1921 р.

Присутствовали председатель Маздревич, чл. кол. Сетин, вр. Завсекроперотдела Поляков, начарм. Конрадов, Коляев, предст. исполкома

т. Пиглянский, наркома Лазарев, губюста Тимчевский, совпрофа Визельман и вр. секретаря Дорин-Григоренко.

Поряд- ковый №	№ дела	Слушали:	Постановили:
5	1119	По обвинению гр. Якуненко Якова Михайловича, 21 г. в бандитизме	Ввиду доказанности состава преступления, как амнистированного два раза и непокаявшегося, применить высшую меру наказания — расстрелять. Приговор привести в исполнение в 24 часа. Дело следствием прекратить и сдать в архив. Подлинное за надлежащими подписями: С подлинным верно: Печатка КГЧК Вр. секретаря КГЧК: [підпис]

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 3929, арк. 8.
Завірена копія. Машинопис на бланку.*

№ 13

Підписка арештованого підпільника В. Загуменного про співпрацю з Мелітопольською повітовою НК

10 червня 1921 р.

ПОДПИСКА

1921 года июня 10-го дня, я, нижеподписавшийся житель села Кизияр той же волости Мелитопольского уезда Василий Васильевич Загуменный, даю сию подписку Мелитопольской уездчека в том, что сего числа вступил на службу в Мелитопольскую уездчека секретным сотрудником по борьбе с контрреволюцией вообще и петлюровщиной в частности. Я обязываюсь раскрывать и разыскивать петлюровские организации, также и другие контрреволюционные организации не за страх, а за совесть. В залог оставляю свою любимую жену и мать. За нарушение подписки семья моя, то есть жена и мать, рискуют быть подвергнуты высшей мере наказания — расстрелу; такой же мере наказания рискую быть подвергнутым и я.

Адрес моей семьи: Кизияр, дом № 70, возле церкви, Загуменный.

Подписку читал, в чем и подписываюсь [підпис]

Подписку снимал:
пом[ощник] уполномоченного I группы МУЧК [підпис]

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 5356, арк. 68.
Оригінал. Машинопис.*

№ 14

Обвинувальний висновок Балтської повітової НК у кримінальній справі № 951 на М. Гончарука про його участь у повстанському загоні отамана Заболотного

[19 червня 1921 р.]

Я, пом[ощник] уполномоченного по борьбе с бандитизмом и общим делам Балтской уездчека Капустин, рассмотрел дело граждан Гончарука Никиты Денисовича, 22 лет, и Щербанюка Карпа Стратоновича, 27 лет, жителей села Фтодня Мошняцкой волости Балтского уезда Одесской губ., беспартийные, малограмотные, по обвинению Гончарука — в бандитизме, Щербанюка — в избивании бандита.

Следствием выяснилось, что Гончарук препровожден из угрозыска. Из показаний Гончарука видно, что Гончарук был в банде Заболотного три месяца. За время его пребывания в банде он сознался, что убил 25 человек советских работников, а также участвовал в налете на 4-й район милиции. Совместно с ним — Филипп Чурдак, Стефан Седлецкий, Трофим Козинский, Чернецкий Евдоким, Балашок Иван, Хашцевой Кирилл, Кузнецов Василий, Кирилл Чудной и двое, которых он не знает. В 4-м районе они забрали все книги, шинель, револьвер, три бомбы и три винтовки. Гончарук сказал, что во время его пребывания в банде их банда имела два боя с красноармейцами. При первом бое убито красноармейцев 25 человек, бандитов — 3. Второй бой: убито красноармейцев 35 человек, бандитов — 25. Гончарук из банды пришел 26 апреля 1921 г. 1-го мая Гончарук позвал пред[седателя] сель[ского] ревкома Щербанюка к себе в гости, где были Ефрем Бойко, Иван Слободянюк, Василий Гончарук, Нестор Петришин. Гончарук поставил четверть самогонки, которую стали распивать. Гончарук за столом стал просить у председателя Щербанюка удостоверение в том, что он добровольно явился из банды, и чтобы председатель направил его вместе с удостоверением в Балту. Щербанюк, не

дав ему договорить полностью его фразы, предупредил его. И разговор был переменен на другую тему. Спустя некоторое время Щербанюк вызвал Гончарука в коридор и избил его рукояткой револьвера, арестовав его, отправив его в канцелярию сельревкома, где также избивал его. Допрашиваемый Щербанюк показал, что на первый день Пасхи, т. е. 1-го мая 1921 г., возле колеи подошел Гончарук и пригласил его к себе домой. Щербанюк согласился, позвав с собой Бойко, Слободянюка, Петришина, И. Гончарука. Щербанюк знал, что Гончарук находится в банде. Удостоверение Щербанюк Гончаруку не давал и вместо того, чтобы дать Гончаруку удостоверение и отправить в Балту, Щербанюк его избил. Щербанюку ставлю в вину то, что, будучи председателем села Фтодни, таковой не давал бандитам добровольно являться, зная об амнистии.

На основании всего вышеизложенного предлагаю гражданина Гончарука Никиту, как добровольно явившегося из банды, из-под стражи освободить. Гражданина Щербанюка за превышение власти и за пьянство заключить в концлагерь сроком на один год, по отношению Филиппа Чурдака, Стефана Седлецкого, Трофима Козинского, Евдокима Чернецкого, Ивана Балашока, Кирилла Хашевого, Василия Кузнецова, Кирилла Чудного дело следствием продолжать. Арестованные Гончарук и Щербанюк находятся при Учека.

Пом[ощник] уполномоченного 4-й группы* [підпис]

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4311, арк. 44, 44 зв.
Оригінал. Рукопис.*

* На документі резолюції: «Уполномоченный. В отношении гр. Щербанюка дать наказание условно, а с остальным согласен. 19 июня 1921 г. [підпис]». «Начотделения. Щербанюку засчитать предварительное заключение и, приняв во внимание его прошлую революционную деятельность, из-под стражи освободить. По отношению к участникам налета на 4-й район милиции выделить новое дело и следствие продолжать. Гончарука, как добровольно явившегося 26 апреля, из-под стражи освободить. 20 июня 1921 г. [підпис]».

«Гр. Гончарука, как добровольно явившегося, освободить, а гр. Щербанюка освободить, засчитав предварительное заключение. В отношении же других обвиняемых по настоящему делу — передать в стол розыска, а дело сдать в архив обвиняемых. [підпис невідомої особи із керівного складу]. 26 июня».

№ 15

Выписка з протоколу засідання Балтської повітової НК у кримінальній справі на М. Гончарука та К. Щербанюка

28 червня 1921 р.

ВЫПИСКА

из протокола согласно постановлению
КОЛЛЕГИИ БАЛТСКОЙ УЕЗДНОЙ ЧРЕЗВЫЧАЙНОЙ КОМИССИИ
от 28-го июня 1921 г.

Поряд- ковый №	№ дела	Слушали:	Постановили:
31	951	Дело гр. Гончарука Никиты Денисовича, 22 лет, жителя с. Евтодни Мошняцкой волости, по обвинению его в бандитизме и не сдаче оружия и Щербанюка Карпа Степановича по обвинению его в превышении власти	Предъявленное обвинение гр. Гончаруку считать доказанным и заключить его в концлагерь сроком на пять лет с лишением свободы. Предъявленное обвинение гр. Щербанюку считать недоказанным. Дело о них прекратить и сдать в архив.

С подлинным верно:
Секретарь БАЛТУЧЕКА:
[підпис]

[Печатка Балтської УЧК]

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4311, арк. 1.
Завірена копія. Машинопис на бланку.*

№ 16

**Протокол спільного засідання керівництва
Волинської губНК і повстанців отамана Лисиці
про умови припинення збройної боротьби**

1 липня 1921 р.

ПРОТОКОЛ ЗАСЕДАННЯ

Переговори о переходе повстанческой группы под командой
атамана Лисицы (Цюпы) на сторону советской власти

Присутствовали: атаман Лисица (Цюпа) и казаки Бондарчук Павел Тарасович, Васянович Леонтий Яковлевич, Васянович Федор Иванович, Дученко Афанасий Павлович и Страдкевич Андрей Степанович.

СЛУШАЛИ:

1) Заявление атамана Лисицы: Я, атаман повстанческой группы в количестве тридцати пяти человек (35), Лисица (Цюпа), заявляю о переходе на сторону советской власти и сдаче оружия, а также обязуюсь исполнять все законы и распоряжения Советской украинской власти и обязуюсь привлечь всех казаков, подчиненных мне, сдать оружие и перейти на сторону Советской власти.

2) Присутствующие вышеназванные казаки группы Лисицы заявляют о своем желании немедленно перейти на сторону советской власти и сдают оружие.

ПОСТАНОВИЛИ:

1) На основании постановления V Всеукраинского съезда Советов применить амнистию к атаману Лисице (Цюпе). Предложить сдать оружие и немедленно приступить к работе по сбору всех подчиненных ему казаков, для каковой работы Волынская губчека выделяет из своей среды уполномоченным тов. Неводничего.

2) Предложить сдать оружие, применить амнистию V Всеукраинского съезда Советов, для чего выдать на руки каждому в отдельности соответствующие документы о неприкосновенности личности за прошлые деяния в повстанческой группе.

3) Заявление атамана Лисицы о том, что за его группу при Волгубчека содержатся заложниками крестьяне из действующего моего района. Он просит о скорейшем освобождении из-под стражи таковых.

4) Заявление атамана Лисицы (Цюпы) о том, что зимою до Рождества в деревне Старая Буда взят заложником за него, Лисицу, Павел Хвойницкий. Лисица просит о его освобождении из-под стражи. Хвойницкий находится в Радомышле.

5) Заявление Васяновича Леонтия, что недели три тому назад чоповской милицией взят за него заложником брат его Даниил Васянович, что теперь он находится под арестом в Радомышльском политбюро. Просит о его освобождении.

6) Заявление казака Бондарчука Павла о том, что в 1918 г. в с. Горбылеве из его собственной хаты насильно была выселена его семья в село Жатьки, где и теперь проживает, ввиду чего просит о водворении в собственный дом его семьи.

7) Заявление казака Бондарчука Павла о желании его работать в отделении по борьбе с бандитизмом.

3) Принимая во внимание, что атаман Лисица перешел на сторону советской власти и не является врагом последней, заложников из-под стражи освободить.

4) Просьбу удовлетворить, для чего возбудить ходатайство на предмет освобождения из-под стражи Хвойницкого.

5) Принимая во внимание, что Васянович амнистировался, предложить Радомышльскому политбюро Даниила Васяновича из-под стражи освободить.

6) Возбудить ходатайство перед местными комнезами об удовлетворении просьбы Бондарчука Павла в кратчайший срок.

7) Просьбу удовлетворить.

8) Заявление атамана Лисицы о том, чтобы Волгубчека оповестило соответствующие советские органы о его переходе на сторону советской власти, в целях прекращения преследования в отношении его семьи, знакомых и родственников.

Предгубчека:	[підпис]	Атаман повстанческой группы	
Члены коллегии:	[підписи]	Лисица (Цюпа)	[підпис]
Завотделением по борьбе с бандитизмом	[підпис]	Казачи повстанческой группы:	[підпис]

Предгубчека Потапов, члены коллегии: Западный, Леводский, Кручинин и завотделением по борьбе с бандитизмом Шалашный.
Город Житомир. 1-го июля 1921 г.

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4977, т. 2, арк. 34, 34 зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 17

Посвідчення про амністію отамана Лисиці

[7 липня 1921 р.]

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Дано сие гр. Лисице (Цюпе) Александру в том, что он явился добровольно, сдал оружие в Волынскую губернскую чрезвычайную комиссию. На основании постановления V Всеукраинского съезда Советов Украины гр. Лисица (Цюпа) амнистирован, ответственности и преследованию со стороны Советской власти не подлежит и восстанавливается во всех правах и обязанностях гражданства УССР, что подписями и приложением печати удостоверяется.

Зам[еститель] Предгубчека [	підпис]
Зав[едующий] Подотделом по борьбе с бандитизмом	[підпис]
Секретарь комиссии:	[підпис]

Зарегистрирован в Горбулевском волисполкоме 7 июля 1921 г. № 2.

Предисполкома [підпис]

Секретарь [підпис]

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4977, т. 2, арк. 33 (конверт).
Оригінал. Машинопис.*

№ 18

Обвинувальний висновок у кримінальній справі на О. Цюпу (Лисицю) про продовження його боротьби проти радянської влади

21 вересня 1921 р.

1921 г. сентября 21-го дня, я, врид начальника отдела по б[орьбе] [с] б[андитизмом] особотдела КВО Рыклин, рассмотрев материал по делу Цюпы Александра (он же Лисица), жителя д. Старая Буда Радомышльского уезда, 25 лет, нашел следующее.

1. Что банда под именем «Лисицы» оперировала с середины [19]20 года в районе Радомышльского и Житомирского уездов, своими налетами и грабежами терроризируя местное население. В частности, в июне месяце этой бандой был произведен налет на фастовский волисполком, впоследствии ею же сожженный, а также и на расположенные поблизости лесоразработки, результатом какового налета явилось полное ограбление последних.
2. Что банда была уголовной по своему характеру, имея в своем составе абсолютное большинство лиц с весьма темным прошлым.
3. Что гр-н Лисица, атаман банды, добровольно перешедший в июне месяце на сторону сов. власти, не только не доказал искренности своего перехода, но больше того: как видно из имеющихся в деле материалов, скрыл свои связи с отдельными представителями сов. власти, оказавшими ему ту или иную поддержку в момент его оперирования с бандой (фастовский волвоенком Страшкевич и другие), равно как и скрыл место нахождения части имущества, находившегося в распоряжении возглавляемой им банды (пулеметы, винтовки и прочее).
4. Что он, Лисица, отрицал свое участие в банде в 1920 г., заявив о поступлении в ее ряды всего только за месяц-полтора до момента перехода. Между тем, тот факт, что банда действовала под его

именем, в достаточной степени говорит за его участие в таковой в этот период. Точно так же им отрицалось и участие в последнем налете на исполком, совершенном незадолго до перехода на нашу сторону, что опровергается свидетельскими показаниями бывших в его банде бандитов.

5. Что, будучи арестован в связи с указанными обстоятельствами, он, Лисица, как видно из допроса его соседа по камере гр-на Редько, не переставал думать о побеге, расспрашивая и интересуясь степенью надежности караула, входами и выходами из тюрьмы и прочими вопросами, связанными с попыткой совершить побег.
6. И наконец, что он, Лисица, как видно из отзывов о нем, а также и, в частности, по его отдельным характерным ответам (о целях банды и прочее), является типичным представителем так называемого уголовного бандитизма с его исканием средств легкой наживы путем грабежей и убийств и, конечно, совершенно далеко от преследования каких бы то ни было заранее строго выявленных политических целей.

Посему и полагаю: дело гражданина Цюпы–Лисицы передать на окончательное распоряжение в коллегия особотдела КВО.

Врид Начальника отдела по б[орьбе]
[с] б[андитизмом] Особого отдела КВО [підпис]

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4977, т. 2, арк. 36.
Оригінал. Машинопис.*

№ 19

Вирок у кримінальній справі на О. Цюпу (Лисицю)

21 вересня 1921 р.

2) Дело № 2814 по обвинению Цюпы Александра Михайловича (он же Лисица), 25 лет, в бандитизме. 2) К гр. Цюпе (Лисице) применить высшую меру наказания — расстрел.

Подлинно за надлежащими подписями

Верно: секретарь особого отдела КВО [підпис]

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 4977, т. 2, арк. 37.
Завірена копія. Машинопис.*

№ 20

Зобов'язання колишнього повстанця Антоня Герасименка про припинення збройної боротьби проти радянської влади

25 жовтня 1921 р.

Гр. Герасименко Антона Илларионовича, родившегося в 1890 году

Обязательство

Октября 25 дня 1921 года

Я, нижеподписавшийся, гражд. села Знаменовка вол. Знаменовской уезда Новомосковского губ. Екатеринославской, сознавшись в совершенном мною преступлении против рабочего и крестьянского трудового люда, убедившись в том, что Советская власть является действительной защитницей интересов трудового селянства и рабочих, желая искупить свою вину перед нею и доказать, что я истинный сын трудящихся, — даю настоящее **ОБЯЗАТЕЛЬСТВО** перед лицом Соввласти рабочих и селян в том, что, будучи, несмотря на мои тяжкие грехи, **ПОМИЛОВАН** рабоче-крестьянской советской властью на основании закона **об амнистии**, принятого Всеукраинским Съездом Советов, я с настоящей минуты буду вести мирную трудовую жизнь честного селянина, буду всеми силами выполнять все законы Советской власти, ни в каких преступлениях против Советской власти участвовать не буду, буду всячески помогать Советской власти в борьбе с теми бандитами, кои еще продолжают разрушать мирную трудовую жизнь Советской Республики и обо всех этих преступниках доносить Советской власти.

В чем громко **КЛЯНУСЬ** перед всем трудовым народом Советской Украины и заявляю, что нарушение моей настоящей клятвы будет самым тяжким преступлением, и за таковое я понесу самую суровую кару как изменник и предатель трудового селянина и рабочего.

Подпись

Антонь Герасименко.

*ГДА СБ України, ф. 5, спр. 8371, арк. 32.
Оригінал. Друкарський примірник.*

№ 21**Підписка про співробітництво А. Герасименка з політбюро при міліції Новомосковського повіту**

28 жовтня 1921 р.

Підписка

Я, нижеподписавшийся, обязуюсь, как гражданин РСФСР, в интересах завоевания Октябрьской революции, давать сведения Политбюро при Уездмилиции, которые я получил и которые мне известны.

Свое сотрудничество настоящим обязуюсь хранить в строжайшей тайне, за открытие чего получил предупреждение об ответственности перед политбюро, в чем и расписываюсь.

Фамилия, имя, отчество *Герасименко Антон Илларионович*

Кличка *Листов*

28 октября 1921 г.

Подпись *А. Герасименко*

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 8371, арк. 31.
Оригінал. Друкарський примірник.

№ 22**Особиста анкета інформатора політбюро при міліції Новомосковського повіту А. Герасименка**

28 жовтня 1921 р.

Личная анкета осведомителя

Кличка *Листов*

- Имя, отчество и фамилия: *Антон Илларионович Герасименко (по уличному Максименко)*
- Название части, учреждения, отдела (указать точно и подробно):
село Знаменовка, крестьянин
- Сколько времени находится на службе в Красной Армии или учреждении:
- Где работал до поступления в Красную Армию: *был повстанцем.*
- Работал ли в ЧК или Особотделах, где, когда и на какой должности: *нет*

- Состоит ли в РКП(б), сколько времени, какой организации и № партбилета: *нет*
- Состоит ли членом других партий, или состоял ли: *нет*
- Время изъявления желания работать осведомителем:
28 октября 1921 г.
- Место вашего жительства (родины) указать точно и подробно:
село Знаменовка Екатеринославской губ. Новомосковского уезда

Подпись

А. Герасименко

28 октября 1921 г.

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 8371, арк. 30.
Оригінал. Рукопис на бланку.

№ 23**Свідчення заарештованого Захара Васильовича Дроздова про участь у повстанському загоні отамана Брови**

24 листопада 1921 р.

Виновным себя в предъявленном мне обвинении в бандитизме и агитации против советской власти я не признаю. Я был в банде Бровы три месяца рядовым. Имел шашку, наган, которые я сдал при амнистии в Таганроге в ноябре 1920 года. С этого времени до мая 1921 года служил в караульной команде особого отдела 7-й кавалерийской дивизии. Будучи в командировке из Золотоноши в Таганрог, при задержании в Павлограде, меня по рекомендации явившихся партизан оставили для секретной работы в политбюро и дали мне задание убить Брову. Но я такового не убил за ненахождением. Агитацию против Советской власти я не вел и не веду потому, что я всецело сочувствую Соввласти, как защитнице трудящихся масс. Мною убито бандитов Кольку Комиссарова, Володьку (фамилии не знаю), атамана банды Матвиенко во время пребывания меня в банде «Алешки». Больше показать ничего не могу. Показание мне прочитано, записано со слов правильно, о чем и подписываюсь.

Подпись

[Дроздов].

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 8416, арк. 183 зв.
Оригінал. Рукопис.

№ 24**Посвідчення № 185 співробітника групи
особливого уповноваженого особливого відділу КВО
при першому винищувальному загоні З. Дроздова**

6 вересня 1921 р.

Действительно по 7 октября 1921 года

Удостоверение

Дано сие тов. Дроздову Захарииу в том, что он действительно является сотрудником группы особоуполномоченного особотдела КВО при 1-м истреботряде, коему представляются права, отсюда вытекающие.

Тов. Дроздову разрешается ношение и хранение всякого рода оружия, что подписями и печатью удостоверяется.

Особоуполномоченный: [підпис]

Секретарь: [підпис]

Печать.

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 8416, арк. 217 (в конверті).
Оригінал. Рукопис на бланку.

№ 25**Посвідчення № 3786 співробітника
особливого відділення при 7-й стрілецькій
Володимирській дивізії особливого відділу КВО
З. Дроздова**

26 вересня 1921 р.

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Предъявитель сего есть действительно *сотрудник особого брига- пункта — п-7* особого отделения при 7-й стрел[ковой] Владимирской дивизии особого отдела КВО Дроздов, пользующийся всеми присвоенными по должности правами, коему всем военным и гражданским учреждениям, желдор, организациям и красноармейцам подлежит оказывать ему, тов. Дроздову, всяческое содействие при исполнении служебных обязанностей и коему по роду его службы раз-

решается ношение и хранение всякого рода оружия, что подписью и приложением печати удостоверяется.

НАЧОСОБОТДИВ 4-7: [підпис]

Секретарь: [підпис]

Печать

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 8416, арк. 217 (в конверті).
Оригінал. Машинопис на бланку.

№ 26**Посвідчення № 703
помічника командира кавалерійського взводу
при особливій групі боротьби з бандитизмом
в Костянтиноградському та Кобеляцькому
повітах Михайла Каневського⁵**

18 листопада 1921 р.

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Предъявитель сего тов. Каневский Михаил действительно есть пом[ощник] ком[омандира] кав[алерийского] взвода при особой группе по борьбе с бандитизмом в Конградском и Кобеляцком уездах.

Тов. Каневскому разрешается ношение и хранение всякого рода оружия — как холодного, так и огнестрельного, что подписью и приложением печати удостоверяю.

Настоящее удостоверение действительно на один месяц со дня выдачи такового.

ОСОБОУПОЛНОМОЧЕННЫЙ [підпис]

Печать.

СЕКРЕТАРЬ [підпис]

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 8416, арк. 216.
Оригінал. Машинопис.

⁵ Каневський Михайло Васильович — колишній отаман Кочубей. Його загін у середині жовтня 1921 р. добровільно склав зброю, а сам отаман погодився на співпрацю з НК.

№ 27

**Посвідчення про амністію
колишнього повстанця
загону отамана Дерев'яги
П. Загребельного**

20 вересня 1921 р.

УССР Действительно на один месяц
Первомайский уездный ИСПОЛКОМ УДОСТОВЕРЕНИЕ.

Информац. Инструк. п/отд.

Сентября 20-го дня 1921 г.

№ 3361 Настоящее выдано гражданину
*Загребельный Потап Прокофьевич Велико-Мечетнянская вол.
м. Голосково* в том, что на него, как добровольно явившегося вследствие раскаяния в своей преступной деятельности, распространяется амнистия, изданная 5-м Всеукраинским съездом Советов, а посему гражданин *Загребельный Потап Прокофьевич* с сего числа пользуется всеми правами граждан УССР.

Всем властям предписывается под страхом строгой ответственности не чинить гражданину *Загребельному Потапу Прокофьевичу* никаких преследований за его прошлую деятельность.

ЗАВОТУПРАВ [підпис]

СЕКРЕТАРЬ [підпис]

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 7705, арк. 10.
Оригінал. Рукопис на машинописному бланку.

№ 28

**Виписка з протоколу засідання колегії
Одеського губНК із вироком у кримінальній справі
на П. Загребельного, якого обвинувачували
в агітації проти продовольчого податку**

12 грудня 1921 р.

ВЫПИСКА
из протокола заседания коллегии ОГЧК
от 12 декабря 1921 г.

Поряд- ковый №	№ дела	Слушали:	Постановили:
10	13884	Дело гр. Загребельного Потапа Прокоповича, 35 лет, по обвинению в агитации против продналога, кв хр. нет.	Гр. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО П.П., как бандита-рецидивиста, РАССТРЕЛЯТЬ, имущество конфисковать, дело пре-кратить и сдать в архив. С подлинным верно: Секретарь ОГЧК: [підпис]

Печать ОГЧК

ГДА СБ України, ф. 5, спр. 7705, арк. 23.
Завірена копія. Машинопис на бланку.

**Василенко В. Большевистские амнистии начала 1920-х гг.
как средство борьбы с повстанческим движением.**

В статье автор исследовал эффективность амнистирования как средства борьбы с повстанческим движением.

Ключевые слова: амнистия, повстанческое движение, петлюровщина, политический бандитизм.

Vasylenko V. Bolshevik amnesties as the means of struggle against insurgent movement at the beginning of 1920th.

The author investigated the efficiency of amnesty as the means of struggle against the insurgent movement.

Key words: amnesty, insurgent movement, petlyurivshchina, political banditry.